

14 Utredningar, åtgärder och behandling

14.1 Socialtjänsten

Socialnämnden skall verka för att alla barn och ungdomar växer upp under trygga och goda förhållanden och ha ett särskilt ansvar för barn som riskerar att fara illa. Nämnden skall enligt 5 kap. 1 § socialtjänstlagen (2001:453):

i nära samarbete med hemmet sörja för att barn och ungdom som riskerar att utvecklas ogynnsamt får det skydd och stöd som de behöver och, om hänsynen till den unges bästa motiverar det, vård och fostran utanför det egna hemmet.

Sexuella övergrepp mot barn är inget nytt problemområde för socialtjänsten. Det har varit en uppmärksammas fråga sedan 1980-talet. Inom utbildning, forskning och praktik har socialtjänsten och andra myndigheter alltså haft flera decennier på sig att utveckla metoder för utredning och behandling. Sexuell exploatering däremot är ett relativt nytt fenomen, där erfarenheter och kunskaper i stort sett saknas. Problem som man knappast vet existerar ser man inte, än mindre frågar man efter dem.

När utredningen träffat företrädare för socialtjänsten och frågat efter deras kunskap om sexuell exploatering av barn, har svaret i allmänhet blivit att man inte haft några sådana ärenden. Efter en stunds eftertanke och diskussion har många dock insett, att en del av problematiken i några av deras ärenden förmodligen handlat om sexuell exploatering. Fokus har emellertid legat på andra problem som missbruk, rymning, kriminalitet och skolk. Sådana problem är socialtjänsten väl bekant med.

14.1.1 Med barnet i fokus?

Barnkonvention slår fast att barnets bästa ska komma i främsta rummet vid alla åtgärder som rör barn. Denna princip finns också uttalad i såväl SoL som FB, LVU och utlänningslagen. Vid en intressekonflikt mellan barnet och de vuxna skall barnets intressen ha företräde vid åtgärder enligt SoL (prop. 1996/97:124).

En första förutsättning för att barnets bästa skall kunna sättas i främsta rummet är att socialtjänsten har kunskap om barns behov, utveckling i olika åldrar samt om riskfaktorer respektive skyddande faktorer. En andra förutsättning är att föräldrarna och den unge, om han eller hon fyllt 15 år, samtycker till eventuella insatser. Vårdnadshavarna har rätt att besluta i alla frågor som rör barnet till dess barnet är 18 år. Först om problemen är så allvarliga att barnet måste omhändertas med stöd av LVU, förlorar föräldrarna rätten att ensidigt bestämma över barnet. De förlorar dock sällan vårdnaden, eftersom vårdnadsöverflyttningar är sällsynta.

När det gäller den första förutsättningen – att det finns barnkompetens inom socialtjänsten – kan konstateras att några formella krav på barnkompetens inte ställs inom den sociala barnvården. Eftersom socionomutbildningen hittills varit en generalistutbildning finns inga garantier för att den som är socionom har goda kunskaper om barn. Vidare råder i dag brist på socionomer. Länsstyrelserna konstaterar i sin tillsyn år 2002 att en av de största svårigheterna inom socialtjänsten är att rekrytera och behålla personal (Socialstyrelsen 2002). Det går inte alltid att rekrytera socionomer med önskvärd kompetens och yrkeserfarenhet, vilket alltför ofta får till följd att nyutexaminerade socionomer får ansvar för svåra barnvårdsärenden. Täta omorganisationer och stor personalomsättning utgör också hinder för kompetensutveckling.

Otillräckliga kunskaper om barn är ett av skälen till svårigheten att få ett genomslag för barnperspektivet i det sociala arbetet. Länsstyrelserna noterar i sin tillsyn 2002 att förbättringar när det gäller att se till barns bästa i utredningarna har skett, men att handläggaren fortfarande inte alltid har en egen relation till barnet utan bygger sin information på uppgifter från andra som känner barnet. Att socialsekreteraren träffar barnet personligen är nödvändigt för att få en god bild av barnet och dess situation och för att få veta vad barnet självt vill. Det leder emellertid inte med automatik till att barnets vilja vägs in i bedömningen och förslagen till åtgärder. Detta gäller inte bara yngre barn utan också tonåringar, vilket

Yvonne Sjöblom visat i sin avhandling *På väg ut. När ungdomar rymmer och kastas ut hemifrån* (2002). Undersökningsåret var 1997.

Den grupp som Yvonne Sjöblom undersökt består av 63 flickor och 33 pojkar mellan 13 och 18 år, som var aktuella inom socialtjänsten i Stockholm 1997. Sextiotre av dem har rymt hemifrån och övriga blivit utkastade. I 76 familjer hade det förekommit missbruk, våld och/eller sexuella övergrepp. Konfliktnivån mellan föräldrarna och de unga bedömdes som hög. Trots att det förekom mycket allvarliga problem i familjerna uppfattade socialsekreterarna fenomenet att rymma eller kastas ut hemifrån som ett relationsproblem och såg som sin främsta uppgift att "jobba hem" ungdomarna. De och även deras föräldrar ville ha praktisk hjälp med att ordna bostad och få ekonomiskt bistånd, men socialsekreterarna ansåg inte att det var deras uppgift att hjälpa ungdomarna att flytta hemifrån.

Ungdomarnas berättelser om föräldrarna, hemmiljön och sin livssituation gavs liten trovärdighet. Den egentliga samtalsparten var vårdnadshavaren. Socialsekreterarna såg som sin främsta uppgift att i första hand samarbeta med vårdnadshavarna, även när det fanns brister i omsorgen om ungdomen eller då han/hon behövde skydd. Ungdomarna fick ingen självständig position med rätt att själva formulera vad de ville ha hjälp med. En tolkning är, enligt Sjöblom, att det familjeorienterade synsättet fått så starkt genomslag att socialtjänsten inte kan hantera det dilemma som uppstår, när det föreligger en intressekonflikt mellan en ung människa och föräldrarna. Familjen sattes i centrum både som skapare och lösare av problemen. Det tycks finnas en outtalad diskrepans mellan socialsekreterarnas idealbild av en familj och ungdomarnas faktiska hemförhållanden, skriver Sjöblom.

Astrid Schlytter, docent i rättssociologi, ger i sin bok *Rätten att själv få välja* (2004) samma bild som Sjöblom av hur ungdomar bemöts inom socialtjänsten. I boken ges bland annat tre exempel på flickor med utländsk bakgrund som hamnat i allvarliga familjekonflikter med frihetsberövande, hot, misshandel och könsstympning. En analys av socialtjänstens agerande i dessa tre fall visar att hoten och våldet inte hamnade i förgrunden utan att fokus i stället flyttades till socialtjänstens eget handlande och till vårdnadshavarna. Rätt och fel relaterades till vårdnadshavarnas normer och värderingar eller till socialtjänstens arbetsätt och förståelsemodeller. Både Sjöbloms och Schlytters forskning visar att socialtjänsten tar större hänsyn till vad föräldrarna säger än vad barnen säger.

Varken Sjöblom eller Schlytter har frågat efter sexuell exploatering, men riskfaktorerna för sexuell exploatering (se kap. 7) finns hos många av de ungdomar som ingår i deras forskning. Resultat och slutsatser är därför relevanta i detta sammanhang. Det gäller framför allt budskapet att socialtjänsten inte utgår från ett ungdomsperspektiv i sitt arbete och att ungdomarna inte får hjälp som svarar mot deras behov och önskemål.

14.1.2 Barnavårdsutredningarna

Socialnämnden skall utan dröjsmål inleda en utredning av vad som genom ansökan eller på annat sätt har kommit till nämndens kännedom och som kan föranleda någon åtgärd av nämnden (11 kap. 1 § SoL). Utredningarna har en central plats i det sociala barnavårdsarbetet och har avgörande betydelse för om en familj skall få hjälp och i så fall vilken hjälp. Den ligger också till grund för beslut om omhändertaganden av barn och ungdomar. Trots att utredningen kan leda till mycket stora ingrepp i familjers liv, alternativt till att inga åtgärder vidtas trots att de behövs, finns få formella regler för hur barnavårdsutredningar skall göras.

En utredning bör vara allsidig och ge en så fullständig bild som möjligt av familjens resurser, problem och behov. Uppgifter som rör sexuell exploatering i form av att den unge exempelvis säljer sex, utnyttjas av någon vuxen eller deltar i pornografiska filmer är svåra att få fram i en utredning. Den unge vill sällan själv tala om sådant (se avsnitt 10.8) och vuxna känner sällan till det. Det är i allmänhet en okänd värld för både det sociala och det professionella nätverket. Det är alltså inte troligt att någon information om att barnet är utsatt för sexuell exploatering kommer fram, om inte den utredande socialsekreteraren är insatt i vad sexuell exploatering är, frågar om och kan tala om detta.

Att ha kunskap om sexuell exploatering är självfallet nödvändigt för att problemet skall kunna upptäckas och för att socialsekreteraren skall kunna tala om det. Det är emellertid inte givet att alla socialsekreterare är beredda att skaffa sig kunskap i denna fråga. Den är extremt svår att hantera känslomässigt. Hos en del väcker den så starka känslor att man helt enkelt inte vill veta. Man bör vara medveten om att psykologiska hinder kan ligga bakom svårigheterna att identifiera sexuellt exploaterade barn och att utveckla arbetet med att utreda och hjälpa dem. Arbetsledningen har huvud-

ansvaret för att stödja personalen så att de orkar arbeta med psykiskt påfrestande frågor som våld, övergrepp och exploatering av barn.Handledning, rimlig arbetsbörda, arbete i team och fortbildning är sådant som ökar kompetensen och ger stöd i arbetet.

I avsnitt 7.8 belyses kopplingen mellan barnpornografi och sexualbrott mot barn. Bland annat Brå-rapporten visar att det finns ett relativt starkt sådant samband. Vid utredningar om sexuella övergrepp bör därför socialtjänsten inkludera frågor om huruvida barnet också blivit fotograferat eller filmat. Om barnets utnyttjats i barnpornografiska syften finns anledning att fråga sig om barnet också kan ha varit utsatt för sexuella övergrepp. Sambandet mellan barnpornografi och sexualbrott bör föranleda socialtjänsten att starta en utredning om en förälder dömts för barnpornografibrott, även om han inte tagit bilder på sina egna barn.

Ungdomsenkäten visar att det finns ett starkt samband mellan övergrepp och att sälja sex. Drygt 80 procent av de ungdomar som uppgivit att de sålt sex har varit utsatta för sexuella övergrepp. Vid utredningar av barn som utsatts för någon form av övergrepp och exploatering bör socialtjänsten således ha ett brett perspektiv och vara medveten om sambanden.

Vid Socialstyrelsen pågår ett projekt benämnt BBIC – Barns Behov i Centrum. I en barnavårdsutredning finns det ofta en risk att socialsekreteraren fokuserar på de vuxna och deras problem. I BBIC poängterar man därför att barnet skall stå i centrum. I utredningen enligt BBIC:s modell görs en helhetsbedömning av barnets situation, där barnets behov vägs mot föräldrarnas förmåga och resurser i den omgivande miljön. Målet med BBIC är att utveckla ett enhetligt system för dokumentation och uppföljning, som alla kommuner i landet på sikt ska få tillgång till. Dokumentations-systemet består av en serie formulär som följer hela ärendegången; från anmälan/ansökan och utredning till uppföljning av insatser. Utredningen vill poängtera vikten av att frågor kring sexuell exploatering ingår såväl i det formulär som avser den sociala utredningen som i de formulär som skall användas vid uppföljningen när det är relevant.

Vid Socialstyrelsen pågår också ett arbete med att ta fram en handbok beträffande sociala utredningar. Även i handboken bör, enligt utredningens mening, frågor kring sexuell exploatering beaktas.

14.1.3 Placering utanför det egna hemmet

När det gäller barn som placerats utanför det egna hemmet med stöd av SoL eller LVU innehåller den officiella socialtjänststatistiken enbart information om barnet omhändertagits på grund av missförhållanden i hemmet eller på grund av den unges eget beteende. Några närmare uppgifter om orsakerna till omhändertagandet ges inte. Från olika undersökningar vet man dock att barn som omhändertas och placeras i familjehem, i hem för vård eller boende eller vid någon av Statens institutionsstyrelses (SiS) institutioner har en komplex problembild.

Ungdomar som skrivs in på särskilda ungdomshem intervjuas vid inskrivningen om sin bakgrund, livssituation och vårdbehov enligt ADAD (Adolescent Drug Abuse Diagnosis). Den senaste rapporten (2003) visar att många av ungdomarna varit utsatta för den typ av risker som kan ha samband med sexuell exploatering. Detta gäller exempelvis deras boende. Endast 38 procent bodde före intagningen på SiS-institution i föräldrahemmet. Sjutton procent uppgav att de rymt eller levde ett vagabonderande liv. Åtta procent uppgav "annat", vilket i allmänhet betydde att en flicka bodde hos en kompis eller pojkvän. Två femtedelar har blivit utsatta för misshandel av någon som varit en föräldragestalt och nästan lika många har varit utsatta för psykisk misshandel. Tolv procent av flickorna och två procent av pojkarna uppger att de blivit utsatta för sexuella övergrepp av någon som de stått i beroendeställning till. Fyra femtedelar av ungdomarna har tidigare fått insatser från socialtjänsten i form av öppenvårdsprogram, kontaktperson, placering i familjehem eller på behandlingshem. Ungdomsenkäten visar att de ungdomar som någon gång sålt sex har en likartad problembild. Det finns därför skäl för familjehems- och institutionsvården att vara öppna för att placera barn och ungdomar kan ha varit utsatta för sexuell exploatering och – om så visar sig vara fallet – vidta lämpliga åtgärder, exempelvis information/anmälan till socialtjänsten, polisanmälan och särskilda stöd- och behandlingsinsatser.

I ADAD-intervjun ingår bara en fråga om sexuella övergrepp och ingen fråga om sexuell exploatering. Utredningen anser att intervjuerna bör ha fler frågor kring sexuella övergrepp och kompletteras med frågor som ger information om den unge utnyttjats i pornografi eller sålt sex. Frågor kring ungdomarnas internetvanor, framför allt vad avser pornografiska sajter, bör också ställas. Infor-

mation om ungdomarnas erfarenhet av sexuell exploatering är av betydelse för behandlingens inriktning.

Enligt 3 § 1 st. LVU skall vård beslutas om den unge utsätter sin hälsa eller utveckling för en påtaglig risk att skadas genom missbruk av beroendeframkallande medel, brottslig verksamhet eller något annat socialt nedbrytande beteende. Som socialt nedbrytande beteende har i förarbetena till lagen (prop. 1989/90:28 s. 109) menats de fall då den unge beter sig på ett sätt som avviker från samhällets grundläggande normer.

Enligt utredningens nätverk är det troligt att en del tonårsflickor som omhändertags enligt LVU har varit utsatta för någon form av sexuell exploatering. Utredningen bad därför länsstyrelserna att skicka in länsrättsdomar avseende flickor som omhändertagits med stöd av 3 § 1 st. LVU under tiden 1 januari till 31 oktober 2003.

Utredningen erhöll 87 domar rörande flickor som omhändertagits enligt den s.k. beteendeparagrafen. Femtio domar gällde flickor 12–15 och 37 domar flickor 16–17 år. Den största gruppen är 15 år (26 st.).

Missbruk, i de flesta fall i kombination med socialt nedbrytande beteende, är grund för LVU i 64 domar. I många fall framgår att flickorna dras till miljöer med äldre män, som är beroende av droger och där det förekommer kriminalitet. Att missbruk föranleder omhändertagandena betyder att dessa flickor debuterat tidigt i sitt missbruk, då det i allmänhet går en tid innan omgivningen inser allvaret och reagerar. Flickorna har dock i allmänhet tidigare varit föremål för frivilliga insatser. Man kan ana svåra missförhållanden i familjerna, men skrivningarna om dessa är mycket försiktiga. I några få domar framkommer det klart att flickorna varit utsatta för sexuella övergrepp eller våld. I 19 domar finns antydningar om sexuella övergrepp, gränslös sexualitet, prostitution eller att flickorna lever med äldre män i utbyte mot droger. I domarna fokuseras dock missbruket, eftersom det är lättast att beskriva och dessutom är ett problem som domstolarna förstår.

En liknande studie av domar i LVU-mål har gjorts av Astrid Schlytter (1999). Schlytter konstaterar bland annat att lagstiftningen i flera avseenden inte motsvarar unga flickors erfarenheter och sociala problematik. Därför blir det nödvändigt att tänja på lagens gränser för att kunna ingripa när det är absolut nödvändigt.

Samma bild ges av situationen i Norge i en rapport om ungdomar som säljer sexuella tjänster (Hegna och Pedersen 2002) där tre ledare för fylkesnämnder intervjuats. Fylkesnämnderna är

beslutande organ när det gäller omhändertaganden av både barn och vuxna utan samtycke. Enligt de intervjuade förekommer det sällan att frågor som gäller försäljning av sexuella tjänster aktualiseras i samband med omhändertagandena. Författarna ser två möjliga orsaker till detta. Den första är att skälen till att barnet omhändertas måste kunna dokumenteras och det är svårt att dokumentera sexuell exploatering. Den andra är att socialtjänsten bara tar upp det som är nödvändigt för att underbygga ett omhändertagande. Det räcker i allmänhet med att beskriva missbruk, kriminalitet och beteendeproblem i beslutsunderlaget.

14.1.4 Att skydda barn

Det händer att personer döms upprepade gånger för sexualbrott mot barn och/eller barnpornografibrott. Eftersom socialtjänstens insatser bygger på frivillighet kan inte några ”säkerhetsföreskrifter” åläggas någon. Det finns dock en lagparagraf som kan vara tillämplig i detta sammanhang, nämligen 5 kap 2 § SoL. Den innebär att socialnämnden får förbjuda eller begränsa möjligheterna för en person som har sitt hem inom kommunen att i hemmet ta emot andras barn. Paragrafen kan användas när det är uppenbart att barn som besöker en viss miljö riskerar att utsättas för skada. Den är tillämplig inte bara när det gäller vård och fostran utan även när det gäller tillfälliga vistelser och kan gälla barn generellt enligt en dom från Regeringsrätten (Mål nr 4497-2000).

14.1.5 Underåriga som utsatts för människohandel för sexuella ändamål

Med utgångspunkt från normaliseringsprincipen ska de regelverk och institutioner i samhället som skapats till skydd av barn i allmänhet så långt möjligt omfatta även utländska barn som vistas här utan att vara bosatta i Sverige. (Socialstyrelsen Dnr 75-8826/2003)

När det gäller underårig som utsatts för människohandel för sexuella ändamål kan det finnas skäl för socialtjänsten att vidta åtgärder vad gäller vårdnad eller förmyndarskap. Om socialtjänsten får veta att någon sådan åtgärd behöver vidtas, skall nämnden göra en framställning eller ansökan om det hos domstol. Detsamma gäller om nämnden anser att ett barn är i behov av målsägande-

biträde. Enligt 5 kap. 2 § Lagen om målsägandebiträde (2001:937) skall socialnämnden anmäla till överförmyndaren om den finner att god man eller förvaltare bör förordnas för någon (5:3).

Socialstyrelsen har i en promemoria (Dnr 75-8826/2003) skrivit om socialtjänstens ansvar för underåriga som utsatts för människohandel. Nedanstående text är ett utdrag ur denna promemoria.

När socialnämnden får kännedom om ett barn som blivit utsatt för människohandel ska nämnden (efter förhandsprövningen) utan dröjsmål inleda en utredning för att bedöma behovet av insatser (11 kap. 1–2 §§ SoL). Socialnämnden ska härvid särskilt beakta vad hänsynen till barnets bästa kräver (1 kap. 2 § SoL).

Den svenska lagstiftningen reglerar hur samhället ska ingripa när en underårig saknar eller behöver nya vårdnadshavare och då utses sådana. Skillnaden med de underåriga som blivit utsatta för människohandel är att de troligen har vårdnadshavare någon annanstans, vilka inte kan bevaka och ta hand om den ungas intressen och behov här och nu. Därför kan inte nya vårdnadshavare eller förmyndare utses, utan i stället någon som tills vidare bevakar deras rättigheter, såväl socialt, juridiskt och ekonomiskt, samt någon som är ansvarig för deras vård och omsorg. För dessa barn ska socialnämnden i stället anmäla till överförmyndaren att god man bör förordnas för barnet. Det kan dock konstateras att lagstiftningen på området är gammal och inte anpassad till dagens situation, i synnerhet inte till de speciella förhållanden som gäller för barn som blivit utsatta för människohandel. Kritik har riktats mot att godmansskapet inte är definierat vad gäller ansvar och mandat och inte är tillräckligt utifrån de ensamkommande barnens behov (Socialstyrelsens skrivelse 2002 ”Förbättringar i mottagandet av barn från annat land som kommer till Sverige utan medföljande legal vårdnadshavare (s.k. ensamkommande barn) – Redovisning av regeringsuppdrag”).

Socialnämnden ska i sin utredning kring barnet också respektera barnets rätt till återförening med sina föräldrar i enlighet med barnkonventionens artikel 9, punkt 3. Detta kan givetvis utmynna i ett beslut om att bevilja bistånd enligt 4 kap. 1 § SoL till en hemresa för barnet.

Barnet har självfallet ett omedelbart behov av lämpligt boende, omvårdnad och trygghet. Socialnämnden är skyldig att se till att barnet får ett lämpligt boende och omvårdnad. Om den gode mannen, och om barnet fyllt 15 år även barnet, lämnar samtycke till detta placeras barnet med stöd av 4 kap. 1 § SoL. Det är endast om gode mannen och, om barnet fyllt 15 år, barnet motsätter sig en frivillig placering som det blir

aktuellt att tillgripa LVU. Det torde i dessa situationer vara synnerligen ovanligt.

Ett barn som blivit utsatt för människohandel och visats här utan vårdnadshavare har, förutom att få någon som företräder dess intressen, omedelbart behov av lämpligt boende, omvårdnad och trygghet. För både barnets och samhällets del finns det också ett behov av att utreda varför barnet är här, om det har skäl att få stanna och vad som är barnets bästa inför framtiden.

För det enskilda barnet/den unga är det viktigt att få sin sak rättvist prövad, få göra sig hörd och bli lyssnad på, bli respektfullt och adekvat bemött i förhållande till sin ålder, få veta vad som sker och varför samt att beslut fattas skyndsamt utifrån en sammansatt bedömning av vad som kan vara barnets bästa. Det är också viktigt att få trygg omsorg och omvårdnad, stöd i sin utveckling, en lämplig social miljö samt såväl medmänskligt som professionellt psykologiskt stöd i den psykiskt påfrestande situation som barnet/den unga befinner sig i och för bearbetning av många gånger svåra känslor och erfarenheter. Det är också viktigt för den unga att kunna få veta något om den närmaste framtiden. Ur barnets/den ungas perspektiv är det inte intressant hur ansvaret för olika insatser eller kostnader fördelas. Det är en praktisk fråga för samhället att lösa.

Socialstyrelsen har också skrivit en promemoria om vistelsebegreppet (Dnr 75–8826/2003). Enligt 2 kap. 2 § SoL har kommunen det ytterst ansvaret för att de som vistas i kommunen får det stöd och den hjälp som de behöver. Av bestämmelsen följer dels att det är den kommun där den enskilde vistas som är ansvarig kommun, dels att den kommunen är skyldig att tillgodose den enskildes hjälpbehov i avvaktan på att ansvarig huvudman kan ge den nödvändiga hjälpen. Socialstyrelsen konstaterar bland annat att 5 kap. 11 § SoL om att socialnämnden bör verka för att den som utsatts för brott och dennes anhöriga får stöd och hjälp, gäller för människor som utsatts för människohandel.

14.2 Behandling av barnen

Eftersom barn som utsatts för sexuell exploatering är en heterogen grupp som spänner från barn som utsätts för handel för sexuella ändamål till barn som säljer sex eller fotograferas i pornografiska syften, går det inte att generalisera kring behandlingsbehov. En del barn har exploaterats utan att vara medvetna om det, andra har utsatts för svåra övergrepp i samband med exploateringen. För vissa

barn var exploateringen en engångsföreteelse, för andra något som pågått i många år. Vissa kommer från välfungerande familjer och har inte utsatts för några särskilda psykosociala påfrestningar, medan andra är drabbade av en rad riskfaktorer. Behandlingsbehoven kan således variera från att barnet inte behöver någon professionell behandling alls – det kan räcka med samtal med någon som barnet har förtroende för – till att barnet har mycket omfattande behandlingsbehov. Fortsättningsvis kommer den senare gruppen att avses.

Barn som utsatts för sexuell exploatering har ofta upplevt sexuella övergrepp, våld, försummelse och övergivenhet. Orsakskedjan kan ha följande utseende: sexuella övergrepp inom familjen – hemlöshet – missbruk – att sälja sex. Eftersom missbruk är det mest synliga problemet finns en risk att det problemet betonas i behandlingen på bekostnad av de övriga delarna i kedjan. Om en flicka är omhändertagen på grund av missbruk, vilket ofta är fallet, ger detta den behandlande instansen besked om vad det är som skall behandlas. Astrid Schlytter har i sin studie av LVU-domar bland annat kommit fram till att missbruk hos flickor i hög grad definieras utifrån deras sexualitet och beteende i övrigt. Att i berusat tillstånd ha samlag med flera personer samma kväll tolkas som att hon har ett missbruksproblem. Enligt Schlytter görs flickor på detta sätt medansvariga för det våld och de sexuella övergrepp som de utsätts för (Schlytter 1999).

Den komplexa problembild, som sexuellt exploaterade barn uppvisar, ställer stora krav på behandlingen som måste utgå från en helhetssyn på människan. Det finns dock inga särskilda behandlingsmetoder i Sverige för barn som varit utsatta för sexuell exploatering. Mot bakgrund av att sexuell exploatering ofta bara är ett av de problem, som barnen drabbats av, är det kanske inte heller önskvärt att fokusera sexuell exploatering i behandlingen. Däremot bör det ingå som en del i ett behandlingsprogram.

14.2.1 Den psykiska barn- och ungdomsvården

Den psykiska barn- och ungdomsvården har ansvar för behandling av barn med psykiska problem. Två kliniker i landet – BUP-Elefanten i Linköping och BUP-Vasa i Stockholm – är specialistkliniker vad gäller sexuella övergrepp. I övrigt varierar resurserna och kompetensen vad gäller utredning och behandling vid sexuella

övergrepp. BUP-Elefanten uppger att kliniken får allt fler ärenden som har anknytning till Internet.

BUP kan i allmänhet erbjuda olika behandlingsmetoder som individual- och familjeterapi, lek- och bildterapi, symboldrama och psykofarmaka. Även gruppterapi och nätverksarbete kan förekomma. Vid vissa kliniker finns samtalsgrupper för flickor som varit utsatta för sexuella övergrepp. Ibland drivs grupperna i samarbete med socialtjänsten. I boken *Sexuella övergrepp mot flickor och pojkar* (Svedin och Banck 2002) beskrivs de övergripande målen för behandlingen på följande sätt:

Övergripande mål för behandlingsarbetet vid sexuella övergrepp är att individen ska kunna skydda sig och sätta gränser, att kunna identifiera och hantera sina känslor, tankar och beteende, att lita på andra, uppnå ökad självkänsla och självbild, utveckla sociala färdigheter, att inte sexualisera relationer, att inte inta en offerroll i relationer samt hitta egna källor till njutning och glädje.

Barn- och ungdomspsykiatri har med krympande resurser och längre köer prioriterat barn med svåra psykiska problem. Att ha varit utsatt för trauma ger ingen självklar rätt till behandling, utan det är först när barn uppvisar svåra psykiska problem, som behandling erbjuds. Det finns exempel på att BUP arbetat aktivt med frågor som rör sexuell exploatering (se kap. 15.1.1), men i övrigt torde sexuell exploatering vara ett problem som sällan uppmärksammas inom BUP. För att tas emot där måste barnet och föräldrarna – förutom att barnet uppvisar allvarliga symtom – vara motiverade för behandling och själva ta kontakt. Därmed blir BUP inte ett realistiskt behandlingsalternativ för sexuellt exploaterade barn, förutom vid kliniker med särskild inriktning mot sexuella övergrepp.

Som framgått av tidigare kapitel har sexuellt exploaterade barn i allmänhet en mycket problemfylld uppväxt. Deras livssituation innehåller fler riskfaktorer än den gör när barn enbart varit utsatta för sexuella övergrepp. De behöver därför sociala insatser för att garantera deras skydd innan det går att genomföra någon terapeutisk behandling.

Risken för att barn som varit utsatta för sexuell exploatering också upplevt tvång, hot och våld är större än när barnet varit utsatt för sexuella övergrepp. Det innebär att de har ett större vårdbehov och att behandlingen ofta behöver pågå under lång tid. Det innebär i sin tur stora krav på kompetens hos behandlaren.

Ytterligare en faktor som försvårar behandlingen av sexuellt exploaterade barn är att de blivit lurade och manipulerade på ett sådant sätt att de kan uppleva sig som medansvariga. Om de upplever att de i viss mån medverkat och fått ut något som de uppfattar som positivt av exploateringen, är de mindre benägna att tala om det som hänt. Det blir därmed svårare att engagera dem i en terapeutisk behandling.

En komplikation för barn som blivit fotograferade och fått sina bilder utlagda på Internet är att de inte kan veta om och när bilderna kommer att dyka upp igen. Det gör det svårt för barnen att lägga traumat bakom sig en gång för alla. Det kan aktualiseras på nytt när som helst. Hos behandlande instanser krävs ny kunskap och beredskap för att kunna ta emot barn och vuxna som befinner sig i en situation, där de när som helst kan kränkas igen.

14.2.2 Behandling på institution

Barn som omhändertas enligt SoL eller LVU och placeras utanför det egna hemmet kan placeras i familjehem, i hem för vård eller boende (HVB) eller vid särskilda ungdomshem, som drivs av Statens institutionsstyrelse. När det gäller unga flickor kan sexuell exploatering finnas med i problembilden, även om det inte klart utsägs i socialtjänstens utredningar eller i domarna. När det gäller pojkar torde frågor om sexuell exploatering i än mindre grad beröras.

Det saknas uppgifter om huruvida familjehems- och institutionsvården känner till om ett placerat barn exploaterats sexuellt och hur detta i så fall beaktas i vården. Sådana uppgifter saknas också för de särskilda ungdomshemmen, men när det gäller denna vårdform finns ändå uppgifter som är av intresse i detta sammanhang.

Statens institutionsstyrelse bedriver ett aktivt jämställdhetsarbete och har målet att könsperspektivet skall beaktas i allt behandlings- och utvecklingsarbete. Det har lett till att ungefär en fjärdedel av platserna numera är avsatta enbart för flickor. Andelen flickor vid SiS institutioner utgör totalt cirka 30 procent. En klusteranalys av ADAD-data visar att det finns tydliga skillnader inom gruppen flickor. Sex olika problemprofiler kunde urskiljas. Flickorna i de två grupper som hade de allvarligaste anpassningsproblemen hade i högre utsträckning utsatts för sexuella övergrepp, prostituerat sig eller varit gravida (Socialstyrelsen 2004).

De mest utsatta ungdomarna återfinns inom institutionsvården. Det finns skäl att anta att åtskilliga av dem har varit utsatta för sexuell exploatering. Därmed är det angeläget att kunskap och metoder utvecklas för att ge dessa ungdomar vård som inkluderar området sexuell exploatering. Vården i denna del bör utformas så att den stärker självkänslan, lär barnen att värna sin sexuella integritet och att sätta gränser.

14.3 Behandling av förövarna

Vuxna som begått sexuella övergrepp mot barn har i dag mycket små möjligheter att få adekvat behandling. Det gäller såväl inom den öppna som den slutna psykiatrin. Personer som dömts för sexualbrott mot barn kan dock få vård vid någon av de anstalter som har särskilda behandlingsprogram för förövare av sexualbrott. Någon behandling direkt avsedd för personer som dömts för barnpornografibrott finns dock inte i Sverige, såvitt känt.

Ungefär hälften av vuxna sexualbrottslingar har tidigt visat ett avvikande sexuellt beteende och genomfört sina första övergrepp före 18 års ålder. Enligt internationell forskning och svensk statistik begås ca en tredjedel av alla sexualbrott av ungdomar. Det finns därför anledning att satsa på behandling för denna grupp. Behandling med särskild inriktning på unga förövare finns vid två SiS-institutioner. Det finns också ett svenskt nätverk kring denna fråga.

14.3.1 Internationella erfarenheter

Burke m.fl. (2002) har beskrivit sitt behandlingsprogram för internetförövare, som inte begått fysiska övergrepp. Behandlingen sker i grupp och pågår under 25 veckor. Programmet innefattar motivation till förändring, kognitiva förvrängningar, konsekvenser för offret och förövarcykeln. Behandlingen har en likartad uppläggning som den som används för förövare som begått fysiska sexualbrott mot barn, men med modifieringar som gör den mer anpassad till personer som använder sig av barnpornografi.

Klienterna är i allmänhet inte motiverade för behandling. De hävdar ofta inledningsvis att det inte är något stort problem för dem att de tittar på barnpornografi och att de kan sluta när de så önskar. När behandlingen framskrider blir det uppenbart att det är

svårare att upphöra med barnpornografi än man inledningsvis trodde. De kognitiva förvrängningarna kan hos denna grupp förövre vara svårare att förändra än hos andra förövre. Förvrängningarna förhindrar att det som finns på bilderna uppfattas som verkligt, att det faktiskt finns offer för övergrepp bakom bilderna på nätet.

Valerie Sheehan (2002) beskriver erfarenheterna från gruppbehandling av internetförövre och talar om deras bristande offerperspektiv.

Gruppen måste arbeta hårt, inte bara med medvetenhet kring offer och empati, utan också med det som händer steget före. De behöver hjälp att inse att det existerar ett offer.

Sheehan(2002) beskriver hur man i det engelska programmet arbetar med rollspel, där gruppmedlemmarna får hjälpas åt att gestalta ett utsatt barns liv. Efter att ha genomfört denna övning kommenterade männen i gruppen att bilden av ett barn, såsom de tidigare föreställt sig den, inte längre hade samma dragningskraft och påverkan på dem. De upplevde det som svårt att fortsätta förneka existensen av barn i skräck eller barn som gråter.

Caution Plus är ett behandlingsprogram som startades 2004 av Lucy Faithfull Foundation i England. Programmet har utvecklats för internetförövre som avslöjats med att ladda ner och inneha barnpornografiska bilder. Arbetet fokuserar på hur man kan lära sig att förstå och kontrollera sitt förövarbeteende för att på så sätt minska den potentiella risken för övergrepp på barn. Den förövre som genomgår programmet framgångsrikt får en formell varning som enda påföljd. Förutsättningarna för att kunna bli aktuell för programmet är bland annat att personen inte tidigare är dömd för sexual- eller våldsbrott, att inget allvarigare åtal är aktuellt än det som avser innehav och att man erkänner det/de brott som man är anklagad för. Förutom att delta i gruppbehandling krävs att man gör hemuppgifter och deltar i individuell behandling.

Programmets primära syfte är att skydda barn. Utgångspunkten är att tittande på och samlande av barnpornografiska bilder är uttryck för ett sexuellt intresse för barn och att deltagarna tidigare kan ha agerat ut sitt sexuella intresse för barn genom fysiska övergrepp. Om onani är kopplat till att man tittar på sexuella bilder av barn är det mer troligt att man avancerar till fysiska övergrepp.

Ett anhörigprogram har kopplats till programmet. Det erbjuder ett forum för en partner, familjemedlem eller vän till den person

som behandlas i Caution Plus. Huvudsyftet är att erbjuda ett forum, där frågor kan besvaras och belysas.

14.3.2 Svensk kriminalvård

År 1995 utkom Kriminalvårdsstyrelsen med skriften *Behandling av sexualbrottsdömda i kriminalvård*. Behandlingen på landets tio anstalter med särskild programverksamhet för sexbrottsdömda skulle ha tre huvudmål:

- att minska risken för framtida brott genom att informera, påverka och motivera de intagna till behandling utifrån individuella behov. Det är inte meningen att man skall ”bota” den intagne, utan snarare att öka kontrollen över brottsbeteendet genom att fokusera på de faktorer som ökar risken för återfall i brott.
- att motverka skadliga effekter av fängelsevistelsen. Programverksamheten skall bedrivas på särskilda enheter bland annat i syfte att motverka trakasserier.
- att öka kunskapen och förståelsen om sexualbrott genom att den intagne själv får förklara de handlingar och omständigheter som lett till övergreppet. (Långström & Sjöstedt 2000)

Kriminalvårdsstyrelsen tillsatte 2002 en arbetsgrupp för att utveckla och förbättra innehållet i behandlingen av personer dömda för sexualbrott. Arbetsgruppen lämnade 2003 en slutrapport Sexualbrottsdömda män i anstalt. Ett resultat av arbetsgruppens arbete är ett forskningsbaserat nationellt behandlingsprogram ”Relations- & Samlevnadsprogrammet” (ROS) som nu prövas på ett antal behandlingsenheter inom kriminalvården. Det är ett pilotprojekt med löpande utvärdering. Programmet beräknas vara fullt utvecklat 2006.

Det är oklart om personer som enbart dömts för barnpornografibrott, som enligt lagen inte är ett sexualbrott mot barn, också ingår i behandlingsprogrammets målgrupp. Personer som dömts för både övergrepp mot barn och barnpornografibrott tillhör dock målgruppen. Vid Norrtäljeanstalten är en offerorienterad behandling under utveckling, vilket innebär att utsatta barn och mödrar inkluderas i verksamheten och att anstalten verkar för att dessa får stöd från socialtjänsten och/eller barn- och ungdomspsykiatri.

14.3.3 Riskbedömningar

I England, Kanada och USA har under de senaste 20 åren bedrivits en alltmer intensiv forskning om sexualbrottsförövare för att undersöka vad som i ett längre perspektiv skiljer ut olika grupper av individer avseende återfall i sexualbrott. Genom att följa sexualbrottsförövare över en tidsperiod kan man se vad som utmärker dem som återfaller.

Riskbedömningar är inte ett instrument som ger en absolut sanning. För att använda bedömningsinstrumentet på rätt sätt krävs kunskap om instrumentet och därutöver teoretisk och klinisk kunskap om sexualbrottsförövare. Riskbedömningar innehåller information från olika källor som intervjuer, skriftliga handlingar och rapporter, psykologiska tester och psykiatrisk diagnostik. Ett av de internationellt använda riskbedömningsinstrumenten är översatt till svenska, SVR-20 (1999).

I Sverige har Niklas Långström, specialist i barn- och ungdomspsykiatri och docent vid Centrum för våldsprevention, Karolinska institutet, i flera år gjort riskbedömningar på Norrtäljeanstalten. Enligt Långström har förövare av så kallade hands-off-brott, exempelvis internetförövare och blottare, högre återfallsrisk än de som begått fysiska sexualbrott.

Risikfaktorerna beträffande återfall i brott bland sexualbrottsförövare indelas ofta i statiska respektive dynamiska faktorer. De statiska rör omständigheter och egenskaper som inte kan påverkas, exempelvis uppväxtvillkor, typ och omfattning av tidigare sexualbrott och annan tidigare brottslighet. Dynamiska faktorer rör aggressivitet, avvikande sexuella attityder och tankemönster, missbruk m.m. Dessa faktorer kan förändras och har därför särskild betydelse som underlag för planering, behandling och övervakning. Avvikande sexualitet och personlighetsstörningar har stor betydelse för att förklara uppkomst av och återfall i sexualbrott. Personlighetsstörningar innebär att individen har svårigheter med bl.a. impulskontroll, sociala kontakter, realistiskt tänkande och känslomässigt gensvar. Jämfört med personer som dömts för våldtäkt uppfattas personer som dömts för övergrepp mot barn ofta som "normala" på ytan även av erfarna professionella. Detta gör att allvaret i personens aktuella situation och orsaken till att denne befinner på anstalten riskerar att "glömmas bort" (Långström 2002)

När en person som dömts för sexualbrott mot barn eller barnpornografibrott får permission eller frigges och det finns en risk för

att personen skall begå nya brott mot identifierade barn, skall kriminalvården göra en anmälan till socialtjänsten med stöd av 14 kap. 1 § SoL. Det vanliga vad gäller barnpornografibrott torde dock vara, att risken inte gäller ett specifikt barn, utan ett större antal oidentifierade barn och då gäller inte anmälningsskyldigheten.

14.4 Det övergripande ansvaret

Kommunerna ansvarar för socialtjänsten, men även centrala myndigheter och organisationer som Socialstyrelsen och Svenska kommunförbundet, har ett ansvar för verksamhetens kvalitet och utveckling. Socialstyrelsen skall följa upp och utvärdera socialtjänsten, förmedla kunskap, utarbeta riktlinjer, samordna länsstyrelsernas tillsyn m.m. Sexuell exploatering av barn är en fråga som hittills inte beaktats i någon av dessa verksamhetsgrenar.

Det kan inte förväntas att varje kommun eller landsting skall ha expertkunskap om sexuell exploatering av barn. Därför finns behov av ett eller flera expertorgan inom området. Regeringen har uppdragit åt Socialstyrelsen att utreda förutsättningarna för ett nationellt riskbarncentrum. Förslaget kommer ursprungligen från Kommittén mot barnmisshandel som skriver:

I ett land med höga ambitioner att förbättra barns och familjers villkor är det rimligt att man har ett nationellt forskningscentrum vid en akademisk institution med kvalificerad tvärfacklig kompetens kring utsatta barn. (SOU 2001:72).

Utredningen anser att Socialstyrelsen bör beakta behovet av forskning och kunskap om sexuell exploatering av barn inom ramen för sitt uppdrag.

Enligt utredningens mening finns behov av flera regionala centra som bedriver praktisk utrednings- och behandlingsverksamhet och som har tillgång till medicinsk, psykologisk och social kompetens. Sådana multiprofessionella och tvärvetenskapliga organ bör, förutom att arbeta praktiskt – bedriva forskning och utbildning samt erbjuda konsultation. Eftersom sexuell exploatering av barn är ett internationellt fenomen, bör minst ett svenskt kompetenscentrum samarbeta med liknande centra i andra europeiska länder. Ett internationellt nätverk av kompetenscentra har redan etablerats på initiativ av Östersjöstaternas råd. Som svenskt kompetenscentrum fungerar BUP-Elefanten i Linköping.

Regeringen tillsatte år 2003 en parlamentarisk kommitté med uppdrag att ta fram underlag till en handlingsplan för den sociala barn- och ungdomsvården. Kommittén skall bland annat ange hur frågor som rör kompetens och kvalitet inom området skall utvecklas. Utredningen anser att frågan om sexuell exploatering av barn bör beaktas av den sociala barn- och ungdomsvårdskommittén.

15 Samverkan och nätverksbyggande

15.1 Samverkan på kommunal och regional nivå

Socialnämnden har det yttersta ansvaret för dem som vistas i kommunen och huvudansvaret för att samverkan kommer till stånd. Socialnämndens insatser för den enskilde skall utformas och genomföras tillsammans med honom eller henne och vid behov i samverkan med andra samhällsorgan, organisationer och andra föreningar (3 kap. 5 § SoL). Den 1 juli 2003 skärptes socialtjänstens ansvar för samverkan genom en ny paragraf:

Socialnämnden skall i frågor som rör barn som far illa eller riskerar att fara illa samverka med samhällsorgan, organisationer och andra som berörs. I fråga om utlämnande av uppgifter gäller de begränsningar som följer av 15 kap. denna lag och sekretesslagen. Nämnden skall aktivt verka för att samverkan kommer till stånd. (5 kap 1 § SoL).

Samverkan skall ske kring alla barn och ungdomar som på ett eller annat sätt kan vara i behov av insatser från socialtjänstens sida. Med insatser avses även insatser på övergripande nivå, t.ex. för att motverka missbruk och ungdomsbrottslighet. Samverkan på individnivå skall ske även om det inte är klarlagt att barnet far illa i syfte att få en helhetsbild av barnets situation och för att samordna eventuella insatser.

Även om varje myndighet i första hand skall sköta sitt sektorsansvar, måste strävan vara att utnyttja de samlade resurserna maximalt och att vid behov samverka kring de individer som riskerar att befinna sig i gränslandet mellan myndigheter och deras respektive ersättnings- och vårdssystem. Det mest effektiva och kostnadsbesparande för samhället är att stoppa rundgång och dubbelarbete så tidigt som möjligt och snabbt hitta rätt hjälp. (Norström & Thunved 2003).

Även andra lagar som skollagen, polislagen och hälso- och sjukvårdslagen innehåller bestämmelser om samverkan. Regeringen har

givit Socialstyrelsen i uppdrag att tillsammans med Rikspolisstyrelsen och Myndigheten för skolutveckling utforma en övergripande strategi för samverkan. Uppdraget skall redovisas i oktober 2004.

När brott begåtts mot barn krävs samverkan mellan olika myndigheter. Polisen och socialtjänsten utgör basen i samverkan, men ofta är även andra verksamheter som barn- och ungdomspsykiatri, vuxenpsykiatri och åklagarkammaren involverade. När det gäller misstanke om sexualbrott eller misshandel mot barn finns sedan länge samverkansgrupper i flertalet kommuner. Deras uppgift är i första hand att se till att barnet är skyddat och att samordna arbetet, framför allt utredningarna. Även sexuell exploatering utgör ett brott där samverkan mellan olika myndigheter är nödvändig. Eftersom det finns likheter och samband mellan dessa olika brotts typer, finns det skäl för samverkansgrupperna att arbeta med både sexuella övergrepp och sexuell exploatering.

När misstankar om exempelvis barnpornografibrott, handel med barn för sexuella ändamål eller förförelse av ungdom uppstår, är det ofta bråttom. Inte bara polisen utan även andra myndigheter måste kunna agera snabbt, vilket bland annat förutsätter att roll- och ansvarfördelningen är tydlig och att samarbetskanalerna är upparbetade. Ett sätt att skapa förutsättningar för ett snabbt och effektivt agerande är att utarbeta handlingsplaner. Ett exempel på en sådan handlingsplan finns i Stockholm beträffande kvinnor och barn som utsatts för människohandel.

En arbetsgrupp bestående av Stiftelsen Kvinnoforum, Migrationsverket Region Stockholm, Rikskriminalpolisen och Uppsökar-enheten vid Socialtjänstförvaltningen i Stockholm har utarbetat en plan för region Stockholm i syfte att främja de utsatta personernas mänskliga rättigheter och säkerställa deras behov av stöd och råd, skydd, boende, hälsovård och juridisk hjälp. Samverkansplanen utgör en praktisk vägledning för respektive myndighet. Den innehåller redovisningar av respektive myndighets ansvar, checklistor, adressförteckningar m.m.

15.1.1 Myndighetssamarbete i Huddinge

Ett annat gott exempel på hur olika myndigheter kan samverka och utnyttja befintliga resurser på bästa sätt är samarbetet mellan polis, socialtjänst, barn- och vuxenpsykiatri i Huddinge. Samarbetet kom

till stånd år 2003 i samband med att en person som begått både sexuella övergrepp och framställt/spridit barnpornografi avslöjades.

Den misstänkte var en man i 40-årsåldern, far till två barn. 37 av de barn som han filmat kunde spåras, men många av brotten var preskriberade, varför åtalet bara omfattade åtta barn. Sex av barnen hade också utsatts för övergrepp, i de flesta fall rörde det sig om upprepade övergrepp under flera år. Barnen var vid tidpunkten för brotten mellan fyra och tio år. Ett av barnen var hans egen dotter och de övriga kamrater till henne. Mannen beräknas ha tagit 2 000–3 000 bilder. Han har namngivit serier och videosekvenser och delat in filmerna i olika kategorier, som han sedan spridit i pedofila nätverk på Internet

Mannen avslöjades efter ett omfattande internationellt polisarbete. För polisen vid Södertörns polisdistrikt gällde det till att börja med att identifiera barnen. När man lyckats identifiera femton barn slog man till. Före tillslaget kontaktades socialtjänsten, barn- och ungdomspsykiatri samt vuxenpsykiatri. Operativa chefer inom respektive myndighet kallades till ett möte fyra dagar före tillslaget. Där informerade polisen om att ett stort tillslag planerades gällande brott mot barn. Polisen önskade att tre personer från varje myndighet skulle infinna sig i polishuset en viss dag för att under dagen befinna sig i team med en tjänsteman från varje myndighet på tre olika platser. Först samma morgon som tillslaget skulle göras blev personalen informerad av polisen om hela utredningen gällande misstänkt barnpornografibrott och omfattningen av ärendet.

Samma dag som tillslaget gjordes inbjöd åklagaren samtliga berörda föräldrar till ett informationsmöte. Akut brottsofferstöd fanns då tillgängligt.

Involverade myndigheter enades snabbt om en rollfördelning som innebar att polisen hade ansvar för samordningen gällande förhören av barnen, socialtjänsten för att samordna stödåtgärder, BUP för stöd till barnen och vuxenpsykiatri för stöd till föräldrar och andra närstående. En arbetsfördelning gjordes inom socialtjänsten på så sätt att olika medarbetare hade ansvar för olika delar av krisarbetet. Några var med vid förhören med barnen och gav familjerna stöd, några ordnade möten med föräldrarna och några fanns som stöd till den misstänktes familj. Myndigheterna har hela tiden funnits tillgängliga för varandra via mobiltelefon. Samtliga verksamheter mobiliserade sina resurser, prioriterade denna insats och arbetade snabbt och effektivt.

Man lade stor vikt vid information. Den första dagen arrangerades möten för samverkansparter och anhöriga. Dessutom bjöds skolan, grannar, vänner, föreningar och den egna personalen in till informationsmöten. Föräldrarna inbjöds de vid många olika tillfällen till s.k. föräldraforum. Vid dessa möten medverkade föreläsare från bland annat Rädda Barnen och polisen. Företrädare för vuxenpsykiatrien talade om kriser och åklagaren informerade vid två tillfällen; ett under utredningstiden och ett när dom fallit. Ett särskilt möte hölls av polisen för föräldrar vars barn varit utsatta för brott och där preskriptionstiden gått ut. Vid mötet deltog också representanter från socialtjänsten och barn och ungdomspsykiatrien.

En central krisorganisation byggdes snabbt upp. Bland annat öppnades två telefonlinjer – en för anhöriga och en för allmänheten.

Socialtjänsten har haft individuell kontakt med samtliga familjer. En samordnare inom socialtjänsten utsågs för att koordinera möten med föräldrarna. Varje gång ett barn togs in för förhör tillkallades hela teamet för att ge stöd till både föräldrar och barn.

Exempel på frågor som man mött:

Varför har jag inte sett något på mitt barn?

Varför har hon inte berättat?

Hur kan jag berätta om vad som hänt för mitt barn? Skall jag överhuvudtaget berätta?

Vilken skada har mitt barn tagit?

Hur kan jag ha haft en granne som gjort så här utan att jag förstått det?

Hur kan han ha blivit så här?

Det viktigaste för det goda utfallet i Huddinge bedöms vara:

- att polisen ledde och samordnade arbetet
- att polisen kallade samtliga berörda myndigheter till ett möte samtidigt
- att polisen alltid kallade in berörda myndigheter vid de fortsatta förhören med barnen.
- att socialtjänsten ansvarade för samordningen av brottsofferstödet.

Arbetet har präglats av en helhetssyn, där man tagit hänsyn till alla inblandade parter, även till allmänheten. En svårighet var att hålla barnet i fokus, eftersom barnen inte visade några symtom utan det var föräldrarna som hamnade i kris.

15.1.2 Verksamheter som bygger på samverkan

BUP-Elefanten är en behandlingsenhet vid misshandel och sexuella övergrepp i Linköping med landstinget som huvudman. Socialtjänsten bidrar med en socionom. Det s.k. BAMSE-teamet tillkom som ett komplement till BUP-Elefanten 1998. Teamet gör utredningar på begäran av socialtjänsten vid misstanke om misshandel eller sexuella övergrepp, riskbedömningar, barnpsykologiska utredningar, medicinska bedömningar m.m. Man verkar också för att utveckla metoder för samverkan mellan myndigheter som utreder misstankar om barnmisshandel och sexuella övergrepp. Verksamheten drivs i samverkan mellan landstinget och nio kommuner i Östergötland.

I Malmö startade våren 2004 ett Barnkriscentrum med socialtjänsten som huvudman. Målgrupp är barn och ungdomar 0–18 år som varit utsatta för misshandel eller sexuella övergrepp. Offer för barnpornografi ingår också i målgruppen. Målsättningen är att, med barnet i centrum, etablera samverkan mellan olika myndigheter. Barnet/familjen skall få ett bra bemötande i krisen och barnet skall inte behöva träffa olika myndighetspersoner på olika ställen utan krisbehandlingen skall kunna komma i gång snabbt.

15.2 Samverkan på nationell nivå

Eftersom sexuell exploatering av barn är en fråga, som började uppmärksammas först för ca tio år sedan, är kunskaperna om problemet fortfarande bristfälliga och i princip samlade hos ett fåtal organisationer och personer. Det finns därför skäl att lägga ett visst ansvar för att följa utvecklingen, kunskapsspridning och metodutveckling på central nivå, åtminstone under en viss period. Frågans internationella karaktär gör också att den delvis bör hanteras på nationell nivå. Varje kommun och landsting kan inte hålla sig à jour med den internationella utvecklingen och ha kontakter i andra länder.

15.2.1 Nätverk

I den nationella handlingsplanen mot kommersiell sexuell exploatering av barn anges att årliga möten från och med år 2002 skall arrangeras mellan offentlig och frivillig sektor för att diskutera frågor som rör sexuell exploatering. Ansvaret för att bjuda in berörda departement, myndigheter och organisationer ligger på Socialdepartementet. Syftet skall vara att åstadkomma en öppnare dialog och ett effektivare kunskapsutbyte mellan dem som arbetar med dessa frågor.

Under den tid som arbetsgruppen, och sedermera utredningen om sexuell exploatering av barn, pågått låg ansvaret för nätverken där. Arbetsgruppen skapade fyra nätverk bestående av företrädare för myndigheter, frivilliga organisationer, parlamentariker och experter, sammanlagt ca 80 personer. Under utredningstiden slogs dessa nätverk samman till ett. Deltagarna har rapporterat att nätverken givit användbar kunskap och värdefulla erfarenheter. De har också uttryckt önskemål om att nätverken skall fortsätta. I och med att utredningen slutfört sitt uppdrag återgår ansvaret för nätverken till Socialdepartementet.

Vid ett möte med nätverken diskuterades frågan om nätverken bör inriktas enbart på sexuell exploatering av barn eller om de också bör innefatta sexuella övergrepp. Deltagarna redovisade olika uppfattningar i denna fråga. En synpunkt är att det finns ett samband mellan de bägge frågorna och att det av kostnads- och tidsskäl inte går att ha samverkansgrupper eller nätverk kring varje fråga. En annan synpunkt är att sexuell exploatering är en så speciell fråga, att problemet har förhållandevis liten omfattning och att kunskapsbristerna på området är stora. Det skulle motivera att det finns nätverk som, åtminstone under en viss tid, tillåts specialisera sig på sexuell exploatering.

Inom barn- och ungdomspsykiatri finns sedan tio år ett nätverk med inriktning mot sexuella övergrepp mot barn. Inom nätverket bevakas den svenska utvecklingen och man verkar för kunskaps-spridning och metodutveckling. Fokus ligger på att förbättra hjälpen till de utsatta barnen.

Internet ger goda möjligheter att utveckla professionella nätverk både nationellt och internationellt. För allt fler professionella är Internet ett naturligt redskap i det dagliga arbetet och kan användas för att på ett kostnadseffektivt, snabbt och enkelt sätt få kontakt

med kollegor. Vissa myndigheter, exempelvis polisen, har emellertid fortfarande dålig tillgång till Internet.

Sexuell exploatering av barn är ett område som förändras snabbt och det är svårt att förutse vad som kommer att hända i framtiden. Ett nätverk bestående av experter som representerar sektorer som kommer i direkt kontakt med frågor som rör sexuell exploatering av barn t.ex. polis, åklagare, barn- och ungdomspsykiatri, socialtjänst, kriminalvård, barnrättsorganisationer, Migrationsverket, den statliga institutionsvården m.fl. bör få möjlighet att följa utvecklingen, diskutera handläggning och samverkan m.m. när det gäller sexuell exploatering och eventuellt även sexuella övergrepp.

15.3 Internationellt samarbete

Att bekämpa sexuell exploatering av barn kräver ett väl utvecklat internationellt samarbete. Brottsligheten, framför allt barnpornografi och människohandel, är gränsöverskridande. Det krävs både formella och informella kontakter mellan brottsbekämpande myndigheter i olika länder.

Ett gott exempel på ett multiprofessionellt samarbete är när polisen lyckades avslöja den stora barnpornografihärvan i Huddinge 2003. Den barnpornografiska serie som producerats av den avslöjade mannen hade funnits tillgänglig på Internet i flera år. Bilderna studerades av forskare i Irland som fann att bilderna troligtvis var tagna i Europa. Forskarna efterlyste en "focal point" som kunde fortsätta att studera bilderna och försöka finna det land där bilderna producerats. Rikskriminalen i Norge tog på sig arbetet och började en global undersökning som via Norge, Schweiz, Nya Zeeland och Canada lyckades få fram en IP-adress kopplad till ett Telia-abonnemang i Sverige. Den norska polisen kontaktade den svenska barnpornografigruppen vid Rikskriminalpolisen som tog över arbetet.

I Rikskriminalpolisens lägesrapport 2003 redovisas ett omfattande internationellt samarbete när det gäller människohandel. Bland annat har en handbok i elektronisk form utarbetats inom ramen för Interpools arbete rörande människohandel för sexuella ändamål. Syftet med handboken är att ge poliser över hela världen bättre kunskaper på området och att vara ett stöd i utredningsarbetet. Svensk stöd har också givits genom en sekonderad befattningshavare vid Interpol.

Europol har under 2003 givit ut två bulletiner med inriktning på människohandel och barnpornografi på Internet. Vidare har arbetet med att färdigställa en hotbilsrapport med huvudinriktning på människohandel gått in i slutskedet. En rapport kommer att delges medlemsländerna under 2004.

15.3.1 Östersjösamarbetet

I maj 1996 träffade regeringscheferna i Östersjöländerna en överenskommelse om att tillsätta en aktionsgrupp för att stärka kampen mot grov organiserad brottslighet i regionen. En kommitté bildades som har huvudansvar för att genomföra den operativa verksamheten. Kommittén består av representanter för polis, åklagare, tull-, gräns- och kustbevakning samt representanter från EU-kommissionen. Denna operativa verksamhet har lett till att fler ingripanden vad gäller människohandel för sexuella ändamål kunnat göras.

En nordisk-baltisk aktionsgrupp mot människohandel har bildats på initiativ av dåvarande utrikesminister Anna Lindh. Aktionsgruppen skall utgöra en paraplyfunktion mot människohandel samt verka för att frågan ges högsta politisk prioritet.

Barnenheten inom Östersjöstaternas råd arbetar med fem prioriterade områden: skydd mot sexuell exploatering, gatubarn och barn utan familj, barn på institution, unga förövare samt ensamkommande barn och barn som är offer för människohandel. En handlingsplan har upprättats för omhändertagande av ensamkommande barn och barn utsatta för handel för sexuella ändamål i regionen. Varje land skall utse en nationell kontaktperson på nationell nivå, som skall ge kunskap om vem som har det operativa ansvaret för de utsatta barnen.

En hemsida som utgör en resurs i arbetet med utsatta barn, har utvecklats (<http://childcentre.baltinfo.org>). Varje land har utsett en nationell koordinator som fungerar som länk i samarbetet. I Sverige har Socialstyrelsen funktionen som nationell koordinator. Koordinatorn skall uppmuntra nätverksbyggande mellan nationella aktörer och verksamheter inom området utsatta barn.

Koordinatorn har också ansvar för hemsidan och för att stimulera intresset för och användandet av den. Diskussionsforum finns på engelska och på de nationella språken. Detta öppnar möjligheter till kunskapsutbyte på regionalt och nationellt. Hemsidan kan bli en värdefull kunskapsbank för alla som arbetar med utsatta barn.

Den innehåller en del som är tillgänglig för alla och en sluten del för dem som är anslutna till nätverket. Det slutna svenskspråkiga diskussionsforumet har för närvarande ett nätverk, där framför allt personal inom barnpsykiatri ingår.

Det internationella samarbetet är väletablerat när det gäller det polisiära samarbetet men det behöver utvecklas när det gäller omhändertagande av offren. Nätverk behöver etableras för samarbete över gränserna när det gäller underåriga som är offer för människohandel för sexuella ändamål. Ett tydligt barnperspektiv skall vara norm i varje utredning där underåriga finns med. Varje land bör ha en tydlig handlingsplan för det omedelbara omhändertagandet i samband med polisutredning och rättegång samt för offrets rehabilitering och eventuella återvändande till hemlandet.

16 Överväganden och förslag till åtgärder

Barn som utsatts för sexuell exploatering har i allmänhet många problem, bl.a. har en stor andel varit utsatta för sexuella kränkningar/övergrepp före eller i samband med exploateringen. I ungdomsenkäten illustreras ungdomarnas utsatthet tydligt. Den tar sig uttryck som sexualiserat beteende, missbruk, asocialitet och psykisk ohälsa. Dessa ungdomar signalerar på olika sätt att de utgör en riskgrupp. Det är vuxenvärldens ansvar att se signalerna, fånga upp ungdomarna och se till att det finns tillgång till adekvata hjälp- och behandlingsinsatser.

Sexuell exploatering ingår som en del i dessa ungdomars problemkomplex, vilket innebär att det sällan är meningsfullt att inrikta förebyggande arbete och åtgärder enbart mot exploateringen. Perspektivet bör vara bredare och innefatta ungdomar som befinner sig i riskzonen överhuvudtaget.

Även om sexuell exploatering bara är ett problem av många, är det viktigt att exploateringen upptäcks, uppmärksammas, beskrivs och hanteras. Sexualiteten är ett centralt tema i ungdomars liv och bör därmed även vara en viktig fråga i olika verksamheter som arbetar med ungdomar i exempelvis undervisning, rådgivning, utredning och behandling. Det är naturligt att tonvikten läggs vid frågor kring sexualitet i allmänhet i verksamheter som vänder sig till stora grupper av barn t.ex. i skolan. Eftersom ungdomar i dag i hög grad kommer i kontakt med framför allt pornografi finns anledning att även ta upp frågor kring sexuella övergrepp och sexuell exploatering. Att belysa och diskutera sexualiseringen av det offentliga rummet är också av stor vikt.

16.1 Förändrade attityder

Den enkätundersökning som genomförts inom ramen för utredningen visar att ungdomar i årskurs tre i gymnasiet som sålt sex, i hög grad har en tillåtande attityd till olika former av sexuell exploatering. Detta är kanske inte anmärkningsvärt. Desto mer anmärkningsvärt är att även många i jämförelsegruppen har en tillåtande attityd till exempelvis att andra medverkar i pornografi eller har samlag mot ersättning. Förvånansvärt många pojkar kan också tänka sig att själva utföra vissa sexuella handlingar mot ersättning. Det finns anledning att följa utvecklingen och att närmare undersöka konsekvenserna av förändrade attityder till sexualitet i allmänhet och sexuell exploatering i synnerhet.

16.2 Barnpornografi

När det gäller barnpornografibrotten har utredningen diskuterat det faktum att barnpornografibrottet är placerat i brottsbalkens kapitel 16, som innefattar brott mot allmän ordning dvs. brott som betecknas som brott mot staten och inte mot person. Det innebär att barn som identifierats i en utredning om barnpornografibrott inte har en självklar rätt till målsägandebiträde och skadestånd. Huddinge tingsrätt (dedom 2003-11-19, B 1914-03) har i denna fråga gjort följande bedömning:

Den brottsliga handlingen som avses i 2 kap 3 § skadeståndslagen (tidigare 1 kap 3 § samma lag) är i första hand handlingar som utgör brott enligt brottsbalken. Skadestånd skall utgå för allvarlig kränkning av målsäganden genom brott som innefattar ett angrepp mot dennes person, frihet, frid eller ära. Skildrande och spridning av barnpornografiska bilder utgör visserligen en kränkning mot barn i allmänhet men i första hand utgör det en kränkning av det avbildade barnet. Även om lagstiftaren slutligen valt att hänföra barnpornografibrott till 16 kap brottsbalken kan det, enligt tingsrättens mening inte råda någon tvekan om att de skildrade barnen, som i detta fall identifierats och också betraktas som målsägande i den del som gäller barnpornografibrott, till följd av NN:s handlande, utsatts för en så allvarlig integritetskränkning att de på grund av barnpornografibrottet är berättigade till skadestånd.

Det är okänt för utredningen om frågan prövats i högre instans. Man bör alltså kunna hävda, att framställning och spridning av barnpornografiska bilder också innefattar ett brott som riktar sig

mot enskild målsägare. Dessutom kan ju brott som i huvudsak riktar sig mot det allmänna grunda skadeståndsansvar, såsom vårdslöshet i trafik och våld och hot mot tjänsteman.

Regeringen bör utreda och klargöra frågan om skadestånd vid barnpornografibrott.

Preskriptionstiderna vid barnpornografibrott har diskuterats i utredningen med anledning av ovan nämnd dom från Huddinge tingsrätt. I ett flertal fall i detta mål har barn identifierats utan att åtal har kunnat väckas eftersom brottet sexuellt ofredande preskriberats. Då ett barn utsatts för övergrepp, vilka filmats eller fotograferats och där bilderna spridits på Internet blir konsekvenserna för barnet förödande. Bilderna finns alltid kvar och kan när som helst dyka upp på nytt. Just denna omständighet innebär i sig ett sådant hänsynslöst utnyttjande av barnet att gärningen inte borde vara att bedöma som ett ofredande. Alternativt bör man överväga om regeln om förlängd preskriptionstid för sexualbrott mot barn även skall avse ofredande i de fall gärningen inneburit att barnet exploaterats på Internet.

Ett annat problem i detta sammanhang är, att det för sexuellt ofredande krävs att offret varit medvetet om handlingen. Små barn som fotograferas pornografiskt är inte medvetna om att de utsätts för brott. Åtal kan därför i dessa fall inte väckas för sexuellt ofredande.

Regeringen bör överväga om ovanstående omständighet bör föranleda någon ytterligare översyn av 6 kap brottsbalken.

Ålderskriteriet i 16 kap 10 a § brottsbalken har följande lydelse: ”med barn avses person vars pubertetsutveckling inte är fullbordad eller som när det framgår av bilden eller omständigheterna kring den är under 18 år”. Denna formulering har visat sig kunna tolkas på olika sätt. Stockholms tingsrätt har ogillat ett åtal rörande barnpornografibrott trots att de två målsägandena endast var 16 år, vilket gärningsmannen känt till. Svea hovrätt har fastställt domen. När detta betänkande skrivs har målet ännu ej avgjorts i Högsta domstolen.

I det fall Högsta domstolen fastställer Svea hovrätts dom utgår utredningen ifrån att regeringen ser över lagstiftningen vad gäller ålderskriteriet vid barnpornografibrott.

I några utredningar om barnpornografibrott har polisen kunnat konstatera att personer genom att betala med sitt kontokort eller på annat sätt skaffat sig tillträde till newsgroups (communities) som har tillgång till barnpornografiskt material. Om dessa personer

enbart tittar på bilderna och inte aktivt laddar ned dem/sparar dem, kommer de automatiskt att under en tid lagras i *datorns temporära internetfil* (tempfil) vars lagringstid kan manipuleras. De barnpornografiska bilderna finns lätt tillgängliga och filen kan öppnas vid ett stort antal tillfällen. Detta innebär att personer kan ha tillgång till barnpornografiska bilder i sin dator utan att det juridiskt sett kan betraktas som innehav. Brottsligt blir det först när personen laddar ner bilderna/filmerna på sin hårddisk, en diskett, CD-ROM eller liknande. Inte ens om det visar sig att personen kommit över bilderna genom att betala dem med sitt kontokort är det möjligt att väcka åtal, så länge bilderna inte aktivt sparas. Utredningen anser att regeringen bör överväga hur denna brist i lagstiftningen kan åtgärdas.

Utredningen anser att regeringen bör ta upp frågor om barnpornografi på nätet i lämpliga internationella sammanhang.

Rädda Barnens EU-finansierade *Hotline* har givit allmänheten möjlighet att anmäla barnpornografiskt material som de hittar på Internet. Utredningen anser att de utåtriktade arbetsmetoder som Rädda barnen använt bör tas till vara av polisen när projektet avslutas 2005. Det bör vara lika enkelt att tipsa polisen om barnpornografi som att tipsa tullen om narkotika.

16.3 Handel med barn för sexuella ändamål

När människohandel för sexuella ändamål diskuteras är det i första hand handeln med vuxna kvinnor som avses. Det finns en risk för att underåriga som utnyttjas i handel för sexuella ändamål behandlas på samma sätt som vuxna kvinnor.

Utredningen vill understryka vikten av att underåriga som förekommer i en anmälan eller utredning, som rör handel med barn för sexuella ändamål, betraktas och behandlas som barn. Förhör och omhändertagande skall vara anpassat till vad som är bäst för barnet. Enligt utredningens mening behövs inga förändringar i lagstiftningen för att åstadkomma detta. Utredningen vill i stället lägga vikt vid kunskapsspridning och metodutveckling hos de myndigheter och organisationer som möter dessa barn.

Barnens behov av skydd skall utredas av socialtjänsten och överväganden göras om barnet bör omhändertagas enligt LVU med placering i skyddat boende. Ett omhändertagande kan ge barnet en andningspaus och socialtjänsten tid att vidta åtgärder vad gäller god

man samt att ta kontakt med föräldrar, myndigheter och organisationer i det land barnet kommer ifrån. En eventuell återföring till hemlandet bör ske planerat och göras i ordnade och trygga former.

Utredningen ser med oro på hur barn ensamma eller tillsammans med någon vuxen kan passera gränsen till Sverige helt obehindrat. De flesta som kommer med sina offer till Sverige kommer via en inre gräns. Vid dessa gränser saknar tullen befogenheter att utföra identitetskontroll även om det finns anledning att misstänka att barnet oegentligt kommer till Sverige.

Utredningen vill understryka det ansvar som finns enligt FN:s barnkonvention att skydda barn från att bli utsatta för människohandel för sexuella ändamål. Utredningen anser att Rikspolisstyrelsen, Migrationsverket och Tullverket bör få ett uppdrag att utforma en vägledning för hur kontrollen vid gränserna bör gå till för att förhindra sexuell exploatering av barn.

Då de flesta kända underåriga offer för människohandel för sexuella ändamål kommer från Östersjöområdet, vill utredningen understryka vikten av att fördjupa det pågående samarbetet inom till exempel Östersjöstaternas råd.

16.4 Sexuell exploatering mot ersättning

De flesta flickor och pojkar som sexuellt exploateras mot ersättning byter sexuella tjänster mot pengar, droger, husrum etc. Det är generellt en grupp med stora psykosociala problem. Ett observandum i ungdomsenkäten är att pojkar som sålt sex i högre grad än andra ungdomar kan tänka sig att ha sex med barn. Detta är ett tecken på att de – förutom att de själva säljer sex – kan tänka sig andra gränsöverskridande beteenden som kan utgöra en risk för andra barn.

Eftersom många av dessa ungdomar har varit utsatta för sexuella övergrepp anser utredningen att den viktigaste förebyggande åtgärden, när det gäller att förhindra sexuell exploatering mot ersättning, är att identifiera och behandla offer för sexuella övergrepp.

En annan viktig åtgärd är att tidigt ingripa mot missbruk. Missbruk som börjar i nedre tonåren kan vara indikation på sexuella övergrepp eller någon annan form av allvarlig kränkning av barnet. Samtidigt kan missbruk leda till att barnet börjar sälja sex för att få tillgång till alkohol eller narkotika. Mot bakgrund av att det finns ett samband mellan missbruk och sexuell exploatering anser utred-

ningen att frågan om sexuell exploatering bör beaktas av Alkoholkommittén och Mobilisering mot narkotika.

16.5 Rättsväsendet

Brott mot kvinnor och barn är brott som polisen prioriterar. En prioritering av vissa brott bör dock inte bara innebära att de utreds snabbt utan också att kunskaper, rutiner och metoder inom området utvecklas och tillräckliga resurser avsätts.

Polis och åklagare har fått möjlighet till *utbildning* om sexuella övergrepp mot barn och barnmisshandel. Utredningen anser att denna utbildning samt polisens och åklagares *metodutveckling* fortsättningsvis bör inkludera även sexuell exploatering av barn. Poliser och åklagare, som utreder innehav av barnpornografi, måste vara medvetna om att det finns en risk att barn i den misstänktes närmsta omgivning kan ha utsatts eller utsätts för sexuella övergrepp. Barn i den misstänktes familj eller omedelbara närhet kan därför behöva skydd och en anmälan bör göras till socialnämnden i enlighet med 14 kap 1 § SoL. Riktlinjer för hur fall rörande sexuell exploatering av barn skall behandlas inom polisen bör utarbetas av Rikspolisstyrelsen.

En annat skäl till att satsa på utbildning och metodutveckling är att den *tekniska utvecklingen* och den kraftiga ökningen av barnpornografiskt material på Internet har medfört att både det brottsförebyggande och utredande arbetet blivit mer komplicerat. För att göra det möjligt att utreda brott måste utredaren under en tid ha tillgång till loggfiler. Teleoperatörerna sparar emellertid loggfiler med IP-nummer olika länge eller inte alls. Tillgång till IP-numren (Internet Protocol), dvs. en unik adress till den dator som används för kommunikationen, är en förutsättning för att det skall vara möjligt att spåra kommunikation på Internet. Vissa operatörer tar ut höga avgifter för att lämna ut IP-nummer. I ärenden med många misstänkta, kan det bli fråga om stora summor, när polisen måste betala för varje IP-nummerförfrågan.

Mot denna bakgrund anser utredningen att regeringen bör överväga behovet av en översyn beträffande kostnader och lagringstider för att öka polisens möjligheter att utreda brott som rör sexuell exploatering av barn. Även spårning av mobiltrafik, som också är kostsam, bör uppmärksammas i detta sammanhang.

Vidare bör polisens utredningsmetodik utvecklas, framför allt vid förhör av barn. En god modell är Barnahus på Island, men det finns också goda svenska exempel där inriktningen är multiprofessionell som BAMSE-teamet i Linköping och det nystartade Barnkriscentrum i Malmö. Det finns skäl att utveckla denna typ av arbetsmodeller vid utredningar av övergrepp mot barn på fler håll.

När det gäller åklagarna handläggs utredningar och mål som gäller barnmisshandel, sexuella övergrepp och sexuell exploatering av barn på de flesta orter i landet av åklagare med särskild utbildning om barn. Internationell brottslighet, som det ofta är fråga om vid barnpornografibrott och handel med barn för sexuella ändamål, lottas i dag på åklagare vid de internationella åklagarkammarna. Dessa saknar som regel barnkompetens. Utredningen anser att även dessa åklagare bör ha kunskap om barn vid utredningar av brott mot barn.

Även domare och nämndemän behöver särskild kompetens i mål som gäller sexuell exploatering av barn. Det har vid utredningens genomgång av domar framgått, att domstolarna ofta saknar kunskap om dynamiken i och konsekvenserna av denna typ av brott. Exempel finns på domar där ansvaret för exploateringen lagts på minderåriga barn och att risken för upprepad brottslighet negligerats. Utredningen anser att ett liknande uppdrag, som regeringen aviserat när det gäller rättsväsendets hantering av våldtäkter mot kvinnor, bör ges beträffande barn som utsatts för misshandel, sexuella övergrepp och sexuell exploatering.

16.6 Lagen om registerkontroll

Lagen om registerkontroll (SFS 2000:873) trädde i kraft den 1 januari 2001. Bestämmelserna innebär att lämplighetsprövning av personal inom förskoleverksamhet, skola och skolbarnsomsorg skall ske genom att den sökande inför en anställning visar upp utdrag ur polisens belastningsregister. Utdraget skall begränsas till uppgifter om sexualbrott och barnpornografibrott samt vissa andra brott som innebär allvarliga kränkningar av andra människor som mord, dråp, grov misshandel, människorov och grovt rån.

Utbildningsdepartementet har givit en särskild utredare i uppdrag att se över vilka personalkategorier som bör omfattas av lagstiftningen om registerkontroll inom förskoleverksamhet, skola och skolbarnsomsorg. Utredningen anser att regeringen bör över-

väga om lagen om registerkontroll bör utvidgas till att omfatta även personalkategorier utanför skolans område som vissa läkare (t.ex. distrikts- och barnläkare), personal vid institutioner för barn och ungdom, kontaktpersoner inom socialtjänsten samt gode män. En sådan kontroll innebär en markering om att skyddet av barn är en central uppgift för samhället och att våld och övergrepp aldrig kan accepteras.

Utredningen vill också påpeka att lagen om registerkontroll inte gäller personer som redan har en anställning när de begår sexualbrott mot barn. En fällande dom leder inte automatiskt till att förövaren omplaceras.

16.7 Internetoperatörernas ansvar

Det stora utbudet av barnpornografi på nätet och det faktum att barn och ungdomar kan ha tillgång till allt material med sexuellt innehåll, även om det inte är avsett för dem, lägger ett stort ansvar på internetoperatörerna. Eftersom problemet är internationellt är möjligheterna att komma åt det med lagstiftning begränsade. Motkrafterna handlar mer om opinionsbildning, kunskap och självsanering.

ECPAT Sverige har framgångsrikt arbetat för att införa uppförandekoder inom resebyråbranschen för att förhindra att resenärer utnyttjar barn i andra länder. Internetaktörerna skulle kunna ta liknande initiativ och antaga uppförandekoder, försöka stoppa barnpornografiskt material, samarbeta med hotlines och polis m.m.

Initiativ har tagits inom EU-projektet SAFT, där bl.a. Arbetsgruppen för Etik inom Branschföreningen för innehålls- och tjänstleverantörer på onlinemarkanden i Sverige (BitoS) ingår. Arbetsgruppen har tagit fram en guide i tio punkter som skall hjälpa föräldrar att förstå och tala med sina barn om livet på nätet. Särskilt viktigt är det med kontroll av de hemsidor som vänder sig till barn i 10–14-årsåldern. Här har företaget bakom Lunarstorm verkat för att öka användarsäkerheten. Samtidigt är det viktigt att ha klart för sig att Lunarstorm bara är en del i en större helhet som idag inte låter sig kontrolleras av någon.

16.8 Att skydda barn på Internet

Undersökningar visar att det är stora skillnader mellan hur barn använder Internet och hur föräldrarna tror att de gör det. Barnen är ofta ute på Internet, chattar och möter personer som de lärt känna genom att chatta utan föräldrarnas vetskap. Föräldrar har ett stort ansvar för att informera sina barn om riskerna med Internet och att övervaka barnens användning av Internet. Det förutsätter att föräldrarna själva är informerade om hur Internet fungerar och den värld som barn möter där. Det är viktigt med en ständigt pågående dialog mellan barn och föräldrar om vad barnen gör på Internet och ser på TV.

Skolorna har också ett ansvar inte minst för att garantera att skolornas egna datorer bara används i undervisningssyfte. Det handlar både om att installera tekniska filter, utforma regler för datoranvändningen och lära barnen att undvika riskerna med Internet. Det förutsätter att lärarna får IT-utbildning och återkommande fortbildning inom området eftersom det förändras snabbt.

I ett tilläggsdirektiv från juni 2003 skall Våldsskildringsrådet inrikta sin verksamhet på barns och ungas mediasituation. Rådet skall ägna våldskildringar och pornografi särskild uppmärksamhet. Utredningen vill poängtera vikten av denna uppgift.

16.9 Skolan

Skolan är den enda verksamhet där det finns möjlighet att nå alla barn med information och som kan erbjuda alla barn möjlighet att diskutera olika ämnen. Trots en förstärkning av *skolans sex- och samlevnadsundervisning* anser bara ca hälften av barnen 14–18 år i Barnombudsmannens kontaktklasser¹ att de fått veta det de vill veta om kärlek och sex i skolan. Knappt 40 procent av barnen i åldern 10–13 år uppger att de inte fått någon undervisning alls. Eftersom dagens barn är utsatta för ett stort flöde av ord och bilder med sexuell innebörd, anser utredningen att skolans sex- och samlevnadsundervisning bör väga tungt när skolan gör sina prioriteringar. Sex- och samlevnadsundervisningen, där kunskap om sexuell exploatering ingår, är ett ämnesövergripande kunskaps-

¹ Barnombudsmannen har 130 kontaktklasser med ungdomar i åldrarna 9–18 år i grundskolan och gymnasiet.

område och det är viktigt att frågorna integreras i flera av grundskolans ämnen.

Skolan har inte bara ansvar för undervisningen om sex och samlevnad utan för hela den sociala situationen och de mänskliga relationerna i skolan samt för de attityder och värderingar som färgar *atmosfären och miljön i skolan*. Problem med anknytning till sexualitet är inte förlagda till världen utanför skolan utan finns i hög grad i skolan. Mobbning, sexuella trakasserier, övergrepp och exploatering förekommer i alltför stor omfattning inom skolans ram. Det gäller framför allt i förhållandet mellan elever, men också i förhållandet mellan lärare och elever. Utredningen ser positivt på att regeringen under de senaste åren aktivt har arbetat för att förebygga mobbning och motverka diskriminering inom skolan. Exempelvis har Skolansvarsutredningen nyligen lämnat sitt betänkande *Skolans ansvar för kränkning av elever* (SOU 2004:50) där ett förslag till diskrimineringslag för skolan presenteras. Utredningen vill understryka skolans ansvar för att skapa en miljö där ingen utsätts för sexuella trakasserier och vikten av att skolan fungerar som en motkraft till den syn på kvinnor och män som sprids genom pornografi, reklam, dokusåpor etc.

Skolan har inte bara möjlighet att nå alla barn utan också unika möjligheter att tidigt fånga upp enskilda barn med olika typer av problem. Här spelar *elevhälsan* en viktig roll. Även om inte så många ungdomar vänder sig till elevhälsan med frågor av sexuell natur, kan dessa ingå i problembilden och ligga bakom symtom som missbruk och skolk. Tillgång till kurator och psykolog ökar förutsättningarna för att tidigt fånga upp barn som är utsatta för sexuell exploatering och andra former av övergrepp, misshandel och omsorgsviskt. Elevhälsan har också en viktig roll som förmedlare av kunskap om dessa frågor till annan skolpersonal. Utredningen vill därför understryka vikten av att alla skolor har tillgång till elevhälsa som innehåller såväl medicinsk som social och psykologisk kompetens.

16.10 Ungdomsmottagningarna

Utanför skolan är det främst *ungdomsmottagningarna* som har möjlighet att fånga upp ungdomar som utsatts för sexuell exploatering. Eftersom sexualitet är en naturlig del av arbetet i ungdomsmottagningarna och något som personalen är van att tala om, finns goda

förutsättningar att upptäcka ungdomar som varit utsatta för sexuella övergrepp och exploatering. Enligt utredningens mening bör ungdomsmottagningarnas roll som förmedlare av kunskap om hur ungdomar påverkas av sexualiseringen i samhället och om ungdomars erfarenheter av och attityder till sexualitet stärkas.

16.11 Utredningar, åtgärder och behandling

Eftersom många sexuellt exploaterade barn också har andra psykosociala problem, är det troligt att åtskilliga av dem kommer i kontakt med *socialtjänsten*. Som framkommit i betänkandet är det vanligt att socialtjänsten fokuserar de problem som traditionellt ligger inom socialtjänstens ansvarsområde, dvs. i första hand missbruk och asocialitet och att sexuell exploatering inte uppmärksammas. Detta är dock en fråga som bör tas upp både i de sociala utredningarna i samband med att man tar upp frågor om sexualitet överhuvudtaget. Att få en uppfattning om ett barn varit utsatt för sexuell exploatering har betydelse för ställningstagandena vad gäller behovet av insatser. Om insatsen blir stödjande samtal med socialsekreterare eller kontaktperson, vilket är vanligt, bör dessa vara medvetna om att barnet varit utsatt för sexuell exploatering. I annat fall är det risk för att temat aldrig kommer att beröras och att barnet inte får hjälp att bearbeta sina upplevelser och diskutera frågor som rör exempelvis försäljning/ köp av sexuella tjänster.

Att ha kunskap om sexuell exploatering är självfallet nödvändigt för att problemet skall kunna upptäckas och för att socialsekreteraren skall kunna tala om det. Även psykologiska hinder hos socialsekreteraren kan ligga bakom svårigheterna att identifiera sexuellt exploaterade barn och att utveckla arbetet med att utreda och hjälpa dem. Arbetsledningen har huvudansvaret för att stödja personalen så att de orkar arbeta med psykiskt påfrestande frågor som våld, övergrepp och exploatering av barn.Handledning, rimlig arbetsbörda, arbete i team och fortbildning är sådant som ökar kompetensen och ger stöd i arbetet.

Ungdomsenkäten visar att det finns ett starkt samband mellan övergrepp och att sälja sex. Drygt 80 procent av de ungdomar som uppgivit att de sålt sex har varit utsatta för sexuella övergrepp. Vid utredningar av barn som utsatts för någon form av övergrepp och exploatering bör socialtjänsten således ha ett brett perspektiv och vara medveten om sambanden.

Vid Socialstyrelsen pågår ett projekt benämnt *BBIC* – Barns Behov i Centrum. Det innebär att ett enhetligt dokumentationssystem för utredning och uppföljning skall tas fram. Utredningen vill poängtera vikten av att frågor kring sexuell exploatering ingår såväl i det formulär som avser den sociala utredningen som i de formulär som skall användas vid uppföljningen och tas upp när det är relevant.

Vid Socialstyrelsen pågår också ett arbete med att ta fram en handbok beträffande sociala utredningar. Även i handboken bör, enligt utredningens mening, frågor kring sexuell exploatering beaktas.

Det finns inga särskilda *behandlingsmetoder* i Sverige för barn som varit utsatta för sexuell exploatering. Mot bakgrund av att sexuell exploatering ofta endast är ett av de problem, som barnen drabbats av, är det kanske inte heller önskvärt att fokusera exploateringen i behandlingen. Däremot bör det ingå som en del i behandlingen.

Risken för att barn som varit utsatta för sexuell exploatering också upplevt tvång, hot och våld är större än när barnet varit utsatt för sexuella övergrepp. Det innebär att de har ett större vårdbehov och att behandlingen ofta behöver pågå under lång tid, vilket i sin tur innebär stora krav på kompetens hos behandlaren.

En komplikation för barn som blivit fotograferade och fått sina bilder utlagda på Internet är att de inte kan veta om och när bilderna kommer att dyka upp igen. Det gör det svårt för barnen att lägga traumat bakom sig en gång för alla. Det kan aktualiseras på nytt när som helst. Hos behandlande instanser krävs ny kunskap och beredskap för att kunna ta emot barn och vuxna som befinner sig i en situation, där de när som helst kan kränkas igen.

Eftersom många av de ungdomar som utsätts för sexuell exploatering kommer från svåra hemförhållanden och har en komplex psykosocial problematik, finns anledning att vara särskilt uppmärksam på att en relativt stor del av dem som omhändertas på eget beteende (LVU § 3) har utsatts för av sexuell exploatering. Hem för vård eller boende och institutioner som drivs av Statens institutionsstyrelse bör därför ha kunskap om sexuell exploatering och ta upp frågan med ungdomarna. Om det visar sig att de sålt eller köpt sex eller fotograferats i pornografiskt syfte, bör bearbetning av detta ingå som en viktig del i behandlingen.

Ungdomar som skrivs in på särskilda ungdomshem intervjuas vid inskrivningen om sin bakgrund, livssituation och vårdbehov enligt

ADAD (Adolescent Drug Abuse Diagnosis). Utredningen anser att intervjuerna bör ha fler frågor kring sexuella övergrepp och kompletteras med frågor som ger information om den unge utnyttjats i pornografi eller sålt sex. Frågor kring ungdomarnas internetvanor, framför allt vad avser pornografiska sajter, bör också ställas.

Regeringen har vid flera tillfällen uppmärksammat vikten av samlad kunskap när det gäller barn som varit utsatta för barnmiss-handel och sexuella övergrepp. Socialstyrelsen har haft i uppdrag att utreda möjligheten att etablera *regionala kunskapscentra* och har nu fått regeringens uppdrag att utreda förutsättningarna för ett *nationellt riskbarncentrum*. Utredningen vill påpeka att en snar lösning på denna fråga är angelägen. Enligt utredningens mening finns behov av dels ett riskbarncentrum, dels av regionala centra, som bedriver praktisk utrednings- och behandlingsverksamhet och som har tillgång till medicinsk, psykologisk och social kompetens. Sådana multiprofessionella och tvärvetenskapliga organ bör, förutom att arbeta praktiskt – bedriva forskning och utbildning samt erbjuda konsultation. Eftersom sexuell exploatering av barn är ett internationellt fenomen, bör minst ett svenskt kompetenscentrum samarbeta med liknande centra i andra europeiska länder.

Regeringen tillsatte år 2003 en kommitté med uppgift att ta fram underlag till en *nationell handlingsplan för den sociala barn- och ungdomsvården*. Kommittén skall bland annat ange hur frågor som rör kompetens och kvalitet inom området skall utvecklas. Utredningen anser att frågan om hur kunskap om sexuell exploatering av barn skall kunna utvecklas bör behandlas av den sociala barn- och ungdomsvårdskommittén.

Vuxna som begått sexuella övergrepp mot barn har i dag mycket små möjligheter att få adekvat behandling. Det gäller såväl inom den öppna som den slutna psykiatrin. Personer som dömts för sexualbrott mot barn kan dock få vård vid någon av de anstalter som har särskilda behandlingsprogram för förövare av sexualbrott. Såväl inom *kriminalvården* som inom psykiatrin finns behov av metodutveckling när det gäller behandling av personer som dömts för barnpornografibrott. Utredningen vill påpeka att det är angeläget att det nationella behandlingsprogrammet "Relations- & Samlevnadsprogrammet" (ROS) som nu prövas på ett antal behandlingsenheter inom kriminalvården inkluderar frågor som rör sexuell exploatering av barn.

16.12 Samverkan och nätverk

När brott begåtts mot barn krävs samverkan mellan olika myndigheter. Vid misstanke om sexualbrott eller misshandel mot barn finns sedan länge *samverkansgrupper* i flertalet kommuner. Deras uppgift är i första hand att skydda barnet och att samordna arbetet, framför allt utredningarna. Eftersom det finns likheter och samband mellan dessa olika brottstyper, finns skäl för samverkansgrupperna att arbeta med både sexuella övergrepp och sexuell exploatering. När misstankar om exempelvis barnpornografibrott, handel med barn för sexuella ändamål eller förförelse av ungdom uppstår, är det ofta bråttom. Ett sätt att skapa förutsättningar för ett snabbt och effektivt agerande är att samverkansgrupperna utarbetar *handlingsplaner* för dessa speciella ärenden.

Utredningen har arbetat med ett centralt nätverk samt tillfälliga lokala nätverk. Reaktionerna på detta har varit mycket positiva. Utredningen anser att det finns behov av *nätverk* kring denna fråga även fortsättningsvis. Enligt den nationella handlingsplanen för sexuell exploatering av barn har Socialdepartementet i uppgift att arrangera årliga möten med företrädare för berörda departement, myndigheter och organisationer för utbyte och spridning av kunskap. Vidare skall den nationella koordinatören för Östersjö-samarbetet uppmuntra nätverksbyggande mellan nationella aktörer och verksamheter inom området utsatta barn.

Att bekämpa sexuell exploatering av barn kräver ett väl utvecklat *internationellt samarbete*. Brottsligheten, framför allt barnpornografi och människohandel, är gränsöverskridande. Det krävs både formella och informella kontakter mellan brottsbekämpande myndigheter i olika länder. Det finns behov av internationellt samarbete även när det gäller sociala och medicinska insatser t.ex. när det gäller barn som utsatts för handel för sexuella ändamål. Rikspolisstyrelsen och Socialstyrelsen bör ge vägledning för polisens, socialtjänstens och sjukvårdens arbete i detta sammanhang. Dessutom bör frågor om nationellt och internationellt samarbete ingå i regeringens planerade handlingsplan beträffande kvinnor och barn som utsatts för handel för sexuella ändamål.

16.13 Kunskapsutveckling

Ett problem som är osynligt och okänt kan fortgå mer eller mindre ostört. Först när det identifieras finns anledning att reagera och att vidta åtgärder. Därför är det viktigt att alla som i sitt arbete möter utsatta barn har kunskap och medvetenhet om sexuell exploatering och de problem den förorsakar. Då kan man ställa de rätta frågorna och erbjuda rätt hjälp. Att våga se och vilja veta är en första förutsättning för att sexuell exploatering av barn skall kunna upptäckas och bekämpas och att barnen ska få adekvat hjälp.

Kunskaperna om sexuell exploatering av barn är i princip samlade hos ett fåtal organisationer och personer. Även rutiner och metoder för att arbeta med dessa frågor är överlag utvecklade. Det finns därför skäl att lägga ansvaret för insamling och spridning av kunskap, metodutveckling och forskning på central nivå, åtminstone under en period. Frågan bör övervägas inom ramen för det regeringsuppdrag som Socialstyrelsen fått beträffande inrättandet av ett riskbarncentrum.

I föreliggande betänkande finns aktuell kunskap om sexuell exploatering av barn samlad. Någon liknande översikt över själva problemet, dess orsaker och konsekvenser samt samhällets ansvar och insatser har inte gjorts tidigare. En sammanfattning av detta betänkande kan vara ett sätt att sprida kunskap. Utredningen vill understryka behovet av en fortsatt kunskapsspridning på regional nivå. Regeringen bör överväga att anordna konferenser med yrkesspecifikt innehåll för poliser, åklagare, socialtjänst, behandlingsinstitutioner och skolor samt stimulera till nätverksbyggande.

Frivilligorganisationer besitter särskild kunskap om sexuell exploatering av barn. Genom sin fria ställning får de information, som myndigheter inte får. Det är viktigt att denna kunskap tas till vara som komplement till forskning och myndigheters erfarenheter och kunskap. Ideella organisationer har också visat att de har en viktig roll att spela i det praktiska arbetet. Som exempel kan nämnas ECPAT-Sveriges uppförandekoder inom resebyråbranschen, Rädda Barnens Hotline och Kvinnoforums arbete med en samverkansplan för stöd till personer som utsatts för människohandel för sexuella ändamål. Det engagemang som finns i många ideella organisationer utgör en drivkraft för att synliggöra och motverka sexuell exploatering av barn samt för att förbättra den rättsliga hanteringen och stödet till barnen. Almänna arvsfondens medel kan användas för att

stimulera utveckling av metoder i arbetet med sexuellt exploaterade barn.

16.14 Forskning

Forskning om sexuell exploatering av barn är i stort sett ett vitt fält. Det finns således behov av forskning beträffande alla aspekter av problemet.

Ungdomsenkäten har besvarats av ungdomar som befann sig i skolan när enkäten delades ut. De som skolkat eller inte går i skolan har alltså inte besvarat enkäten. Med stöd av tidigare forskning finns anledning anta att andelen ungdomar som sålt sex är större i denna grupp än i den som besvarat enkäten. Det skulle således vara av intresse att komplettera undersökningen på denna punkt. Förberedelser för en sådan studie pågår.

Av intresse vore också att komplettera enkätundersökningen med djupintervjuer för att få mer kunskap om de ungdomar som säljer sex, deras situation, attityder och värderingar.

Den enkätundersökning som genomförts inom utredningens ram gäller ungdomar. Utredningen ser det som angeläget att en liknande undersökning görs beträffande vuxnas attityder till sexuell exploatering av barn.

När det gäller risker med barns Internetanvändning har många frågor lyfts fram i utredningen: Hur påverkar det ungdomar att se pornografi i den utsträckning som många gör? Hur påverkas de av att växa upp i ett samhälle som blir alltmer sexualiserat? Vad händer med de barn som exponerat sina kroppar på Internet när de inser att bilderna för alltid kommer att finnas där? Utredningens förhoppning är att forskare kommer att intressera sig för den typen av frågor.

En central fråga när det gäller riskbedömningar är sambandet mellan innehav av barnpornografi och sexuella övergrepp. Det är därför angeläget med forskning inom detta område liksom när det gäller förövares motivation, beteende och behandling.

Referenser

- Agevall, C (2002): *Brottsoffer i fokus*. Brå. Umeå.
- Barnombudsmannen (2002): Barnombudsmannens yttrande över regeringens rapport 2002 till FN:s kommitté för barnets rättigheter.
- Barnombudsmannen (2004): *Älskar, älskar inte – om barn och ungas nära relationer*
- Bengs C (2000): *Looking Good, a study of gendered body ideals among young people*. Umeå Universitet.
- Brackenridge, Celia (2003): *Spoilsports. Understanding and Preventing Sexual Exploitation in Sport*. Routledge 2001.
- Broberg, Almqvist och Tjus (2003): *Klinisk barnpsykologi*. Natur och Kultur.
- Brå (2003): *Sexuell exploatering av barn – vad döljer sig bakom sexualbrottsstatistiken?*
- Burke, Sowerbutts, Blutell and Sherry (2002): *Child Pornography and The Internet: Policing and Treatment Issues*. Psychiatry, Psychology and Law. Cederborg, A-C. (2000): *Barnintervjuer, Vägledning vid utredningsarbete*, Liber AB.
- Cooper A, Delmonico D and Burg R (2000): *Cybersexusers, abusers and compulsives: New findings and implications*. Sexual Addiction and Compulsivity, Journal of Treatment and Prevention 7.
- Diesen, C. m.fl. (2001): *Sexuella övergrepp mot barn*. Stockholm: Norstedts juridik.
- Ds 1997:54: *Förslag till program för åtgärder mot kommersiell sexuell exploatering av barn*.
- Ds 2003:45: *Ett heltäckande straffansvar för människohandel, m.m.*
- ECPAT Sverige (2001): *Kommersiell sexuell exploatering av barn i Sverige. En studie om utnyttjande av minderåriga i prostitution, pornografi och trafficking*.

- Edgardh, K. m.fl. (1991): Sam 73–90, *Skolöverstyrelsens sex- och samlevnadsundersökning bland 17 åringar*. Preliminär rapport till deltagande gymnasieskolor och ungdomscentra. Skolöverstyrelsen.
- Everett Barbara/Gallop Ruth (2001): *The Link Between Childhood Trauma and Mental Illness*. USA: Sage Publications.
- Feilitzen von C (2003): *Barnerns nät – Nätets barn*. Vårdsskildringsrådet.
- Finkelhor, D and Araji, S (1986): *Explanation of pedophilia; a four factor model*. Journal of Sex research, 22, 145–61.
- Finkelhor, D, Mitchell K, Wolak J (2000): *Online Victimization; A Report on the Nation's Youth*.
- Flowers Barri R (2001): *Sex Crimes, Predators, Perpetrators, Prostitutes, and Victims, An examination of Sexual Criminality and Victimization*. Charles C Thomas Publ. LTD.
- Folkhälsoinstitutet (1998): *Sex i Sverige, hur gör dom andra? om sexualitet och samlevnad på 1990-talet*.
- Forsberg J A (2003): *A presentation of Lunarstorm, the most popular youth community in Swede*. Future Kids Online – Conference Documentation, Vårdsskildringsrådet.
- Forsberg M (2000): *Ungdomar och sexualitet – en kunskapsöversikt år 2000*. Folkhälsoinstitutets rapport 2000:15.
- Gadd P (1994): *Mord, Blod och Moral, Om kriminaljournalistik*. Carlsson bokförlag.
- Grothe Nielsen B (2001): *Straffesystemet i bornesperspektiv – seksuelle overgreb mod barn i familien*. Jurist- og Okonomforbundets Forlag, Köpenhamn.
- Hannsbaek T (2001): *Köp och salg sexuelle ydelser på internettet*, Pro-centrum, Köpenhamn.
- Hansen K , Cras B-Å mfl. (2002): *Bakom stängda dörrar*. Ordupplaget, Norge.
- Hedin och Månsson (1998): *Vägen ut! Om kvinnors uppbrott ur prostitution*, Carlssons förlag .
- Hegna K och Pedersen W (2002): *Sex for overlevelse eller skyggebilder av ljaerlighet. Ungdom under 18 år som selger seksuelle tjenester*. Rapport 5/02 Nova, Norge.
- Helweg-Larsen K och Boving-Larsen H (2002): *Youth 2002 in Denmark. Results of a survey among 9 th grade schoolchildren focusing upon child sexual abuse*. Danish Institute of public health.

- Hernandez A (2002): *Self-reported Contact Sexual Crimes of Federal Inmates Convicted of Child Pornography Offenses*.
- Hindberg B (2003): *Barn till föräldrar med utvecklingsstörning*. Gothia.
- Hirdman A (2004): *Tilltalande bilder. Genus, sexualitet och publiksyn i Veckorevyn och Fib aktuellt*. Atlas.
- Hirdman A (2004): "Medialiserad sexualitet". Ur "Vad har mitt liv med Lilja att göra?" Svenska Filminstitutet & Rädde barnen
- Hoigård och Finstad (1986): *Bakgater*. Pax forlag
- Howitt.D(1995): "Pornography and the paedophile: is criminogenic". *British Journal of Medical Psychiatry*, 68, 15–25.
- Integrationsverket (2003): *Ensamkommande barn – organisation och samverkan kring arbetet med introduktion*.
- Jeffner S (1998): *Liksom våldtäkt, typ... Om ungdomars förståelse av våldtäkt*. Riksorganisationen för Kvinnojourer i Sverige.
- Jeppsson Å, Tidefors Andersson I och Löwdahl, E (2002): *Unga förövare av sexuella övergrepp. Tunagårdens behandlingsmodell*. SIS rapport 2/02.
- Karlsson, Mia (2004): Svenska Dagbladet 2004-02-01.
- Killén K (2000): *Barndomen varar i generationer*. Wahlström och Widstrand.
- Kimberley, Finkelhor, Wolak(2001): *Risk Factors For and Impact of Online Sexual Solicitation of Youth*. American Medical Association.
- Kimberley, Finkelhor, Wolak(2003): *Escaping or Connecting? Characteristics of Youth Who Form Close Online Relationships*. *Journal of Adolescence* 26.
- Lagerberg och Sundelin (2000): *Risk och prognos i socialt arbete med barn*. Gothia.
- Lanning K (1992): *Child Molesters: A Behavioral Analysis*. National Center for Missing and Exploited Children, Washington DC.
- Larsson I (2000): "Ett barns egen sexualitet – osynlig, normal eller problematisk?" Kapitel 2 i *Sexuella övergrepp mot pojkar och flickor*. Studentlitteratur.
- Larsson-Swärd G (2001). *Åtgärdsprogram vid misstanke om sexuella övergrepp på barn*. Studentlitteratur, Lund.
- Långström N och Sjöstedt G (2000): *Att påverka och påverkas: Kriminalvårdens insatser för sexualbrottsdömda i anstalt*. Rapport nr 1. Norrköping. Kriminalvårdens forskningskommitté.
- Långström N (2002): "Sexualbrottsförövare: Psykiatriska aspekter och återfallsrisk". P.O. Lundberg, Sexiologi.

- Långström N och Sjöstedt G (2000): *Att påverka och påverkas: Kriminalvårdens insatser för sexualbrottsdömda i anstalt*. Rapport nr 1. Kriminalvårdens forskningskommitté.
- Martens P (1998): *Pedofili, barnpornografi och sexuella övergrepp mot barn*. Brå.
- Migrationsverket (2002): *Nulägesrapporten om de ensamkommande barnen*. N-11-2002-3078.
- Migrationsverket (2002): *Angående förbättringar i mottagande av ensamkommande barn*. N-11-2002-10891.
- Mossige S (2001): *Ungdoms holdningar til seksuelle krenkelses og overgrep*. Rapport 16/01. Nova.
- Myndigheten för skolutveckling, Vårdskildringsrådet och KK-stiftelsen (2004): *Med eller utan filter? En undersökning av skolors IT-policy och användning av tekniska filter*.
- Månsson S-A (1996): *Könshandeln över gränserna*, ur *Egensinne och mångfald*, Andersson G. Arkiv.
- Månsson S-A, Danebeck, K, Tikkanen, R Löfgren-Mårtensson L (2003): *Kärlek och sex på internet*, Nätverksprojektet 2003:1, Göteborgs Universitet.
- Månsson och Söderlind (2004): *Sexindustrin på nätet, Egalité*.
- Norström C och Thunved A (2003): *Nya sociallagarna*. Norstedts juridik.
- Nyman A och Svensson B (1995): *Pojkmottagningen, sexuella övergrepp och behandling*. Rädda Barnen.
- Nyman A, Risberg O och Svensson B (2001): *Unga förövare, sexuella övergrepp och behandling*. Rädda Barnen.
- O'Connell Davidson J (2001): *The sex exploiter*. A contribution of the NGO Group for the Convention on the Rights of the Child to the 2nd World Congress against Commercial Sexual Exploitation of Children, Yokohama, Japan.
- O'Connell Davidson, (2003): *"Sexköparnas världsbild"*. Ur *"Vad har mitt liv med Lilja att göra?"* Svenska Filminstitutet och Rädda Barnen.
- Prop. 2003/04:12: *Sveriges antagande av rambeslut om åtgärder för att bekämpa sexuellt utnyttjande av barn och barnpornografi*
- Rikskriminalpolisen, KUT Rapport 2004:2, *Människohandel för sexuella ändamål, Lägesrapport 6, 1 jan 2003 – 31 december 2003*.
- Rogala C och Tydén T (1999): *Unga kvinnors sexualvanor*. Rapport till Folkhälsoinstitutet.
- Rogala C och Tydén T (2001): *Unga mäns sexualvanor*. Rapport till Folkhälsoinstitutet.

- SAFT(2002): *Föräldrastudie – Vad vet föräldrar om barnens internetanvändning*. Vårdskildringsrådet.
- SAFT(2003): *Barnstudie- Barnens eget liv på Internet*.
- Sandberg G och Marlatt G (1989): *Relapse prevention with sex offenders* (s. 147–152). Guilford Press
- Schlytter A (2004): *Rätten att själv få välja*, Studentlitteratur.
- Schlytter A (1999): *Kön och juridik i socialt arbete*. Studentlitteratur.
- Seto M C, Maric A och Barbaree H E (2001): *The role of pornography in etiology of sexual aggression*. *Aggression and Violent Behavior*, 6, 35–53.
- Sheehan V (2002): *The Full Picture*. NOTA, 2002:44.
- Sjöblom, Y (2002): *På våg ut. När ungdomar rymmer hemifrån – ur socialtjänstens perspektiv*. Rapport i socialt arbete nr 103–2002. Stockholms Universitet.
- Skolverket, (2002): *De etiska frågorna måste prioriteras i skolan*.
- Skolverket, (2002): *Internet på gott eller ont*.
- Skolverket (2002): *Relationer i skolan – en utvecklande eller destruktiv kraft*. Rapportering av ett regeringsuppdrag 2002.
- Skolverket(2002): *Uppföljning av lagstiftningen om registerkontroll av personal inom förskoleverksamhet, skola och skolbarnsomsorg*. Dnr 012-2002-1807.
- Socialdepartementet (2001): *Nationell handlingsplan mot kommersiell sexuell exploatering av barn i Sverige*.
- Socialstyrelsen (1999):*Sexuella övergrepp mot barn. Den rättsliga hanteringen*. Expertrapport. Stockholm.
- Socialstyrelsen (1997):*Behandling av sexualförbrytare*, Underlagsrapport, psykiatri uppföljningen 1997:19, Stockholm.
- Socialstyrelsen (2000): *Kännedom om Prostitution 1998–1999*. SoS-rapport 2000:5.
- Socialstyrelsen och Migrationsverket (2002): *Förbättringar i mottagandet av barn från annat land som kommer till Sverige utan medföljande legal vårdnadshavare (s.k. ensamkommande barn)*. Redovisning av regeringsuppdrag. 2002-107-7.
- Socialstyrelsen (2002): *Social tillsyn*.
- Socialstyrelsen (2004): *Jämställd socialtjänst? Könsperspektiv på socialtjänsten*.
- Solevåg och Isachse (1993): *Gutteprostitusjon*. Pro-senteret.
- SOU 1982:61: *Våldtäkt och andra sexuella övergrepp*. Stockholm.
- SOU 1997:29: *Barnpornografifrågan, Innehavskriminalisering m.m.*
- SOU 1997:116: *Barnets bästa i främsta rummet*.

- SOU 2001:14: *Sexualbrotten. Ett ökat skydd för den sexuella integriteten och angränsande frågor.*
- SOU 2001:72: *Barnmisshandel, att förebygga och åtgärda.*
- Statens institutionsstyrelse (2003): *Årsrapport ADAD 00 5/03.*
- Sullivan J och Sheehan V (2003): *The internet Sex Offender: Understanding the behaviour and managing the issue.* Verbal presentation vid konferens. Birmingham, England.
- Svedin CG, Banck L (2002): *Sexuella övergrepp mot flickor och pojkar.* Student litteratur.
- Svedin CG och Back C (1996): *Barn som inte berättar.* Rädda Barnen.
- Svedin CG och Back C (2003): *Varför berättar de inte? Om att utnyttjas i barnpornografi,* Rädda Barnen.
- Svedin, CG (2000): *Sexuella övergrepp mot barn. Orsaker och risker.* Socialstyrelsen.
- Taylor and Quayle (2003): *Child Pornography – An Internet Crime.* Brunner-Routledge.
- Tidefors Andersson I. (2000): *Den fördömda handlingen: Sexuella övergrepp mot barn.* Psykologiska Institutionen. Göteborgs Universitet.
- United States Postal Inspection Services (2001): *Child Exploitation Program: Overview & Highlights.*
- Wolf, S (1984): *A Multi-Factor Model of deviant Sexuality.* Paper presented at the International Conference on Victomology, Lisbon.
- Ward, Keenan och Hudson (2000): *Understanding Cognitive, Affective and Intimacy Deficits in Sexual Offenders: A Developmental Perspective.* Aggression and Violent Behaviour 5/2000.
- Wennstam Katarina, (2002): *Flickan och skulden, En bok om samhällets syn på våldtäkt.* Albert Bonniers Förlag.
- Westlund H (2002): *Barn som utsatts för sexuella övergrepp och den rättsliga hanteringen.* Rädda Barnen.
- Wolak J, Mitchel, K, Finkelhor D (2003): *Escaping or connectin? Characteritics of youth who form close online relatiooships.* Journal of Adolescence 26 105-119.
- Wolak J, Mitchell K, Finklehor D (2003): *Internet Sex Crimes against Minors: The Response of Law Emforcement,* Crimes against Children Research Center, University of New Hampshire.

Kommittédirektiv

Kunskaper om sexuell exploatering av barn i Sverige

**Dir.
2003:54**

Beslut vid regeringssammanträde den 16 april 2003.

Sammanfattning av uppdraget

En särskild utredare skall fullfölja det arbete som har bedrivits i Arbetsgruppen med uppgift att inventera kunskaper om sexuell exploatering av barn m.m. (S 2002:B).

Utredaren skall:

- fullfölja inventeringen och sammanställningen av kunskaper om sexuell exploatering av barn i Sverige,
- se över behovet av insatser för attitydpåverkan i frågor som rör sexuellexploatering av barn,
- utveckla nätverken bland olika aktörer för utbyte av kunskaper och erfarenheter och finna former för framtida samverkan,
- följa upp den svenska handlingsplanen mot sexuell exploatering av barn samt
- överväga behovet av ytterligare åtgärder från regeringens sida för att motverka sexuell exploatering av barn i Sverige.

Bakgrund

Regeringen beslutade den 28 februari 2002 att tillsätta en arbetsgrupp med uppgift att inventera kunskaper om sexuell exploatering av barn m.m. (Protokoll vid regeringssammanträde 2002-02-28 nr 31). Arbetsgruppen redovisade sitt inledande arbete vid ett seminarium den 12 mars 2003.

Uppdraget

En särskild utredare tillkallas med uppgift att fullfölja det arbete med att inventera kunskaper om sexuell exploatering av barn i Sverige som hittills har bedrivits i Arbetsgruppen med uppgift att inventera kunskaper om sexuell exploatering av barn m.m. (S 2002 :B).

Utredaren skall genomgående ha ett könsperspektiv i sitt arbete.

Inventera och sammanställa kunskap

Utredaren skall identifiera och beskriva riskgrupper. Stödet till de barn som exploaterats sexuellt skall beskrivas och eventuella brister skall påtalas. Förebyggande aspekter skall beaktas.

Attityder och attitydpåverkan

Information och opinionsbildning är värdefulla inslag i arbetet med att förhindra sexuell exploatering av barn. Det finns ett behov av att veta mer om attityder till sexuell exploatering av barn. Utredaren skall fortsätta arbetet med att ta fram kunskap om rådande attityder bland såväl vuxna som ungdomar till sexuell exploatering av barn och se över behovet av attitydpåverkande åtgärder. Relevant forskning inom området bör tas till vara.

Nätverksbyggande arbete

Det krävs ett genomtänkt och väl utvecklat samarbete mellan företrädare för olika yrkesgrupper för att kunna åstadkomma nödvändiga förändringar av arbetet med barn som utsätts för sexuell exploatering. Olika aktörer i det svenska samhället har kommit olika långt i arbetet med att förhindra sexuell exploatering av barn och med att hjälpa och skydda de barn som utsätts. Redan pågående arbete skall identifieras och beskrivas så att det kan komma till användning i en fortsatt samverkan. Utredaren skall därför fullfölja det redan påbörjade arbetet med att bygga nätverk för utbyte av kunskap och erfarenheter samt finna former för fortsatt samverkan.

Uppföljning av handlingsplanen mot sexuell exploatering av barn

När den svenska handlingsplanen mot sexuell exploatering av barn togs fram i anslutning till den första världskongressen mot kommersiell sexuell exploatering av barn i Stockholm 1996 och därefter uppdaterades inför uppföljningskongressen i Yokohama, Japan, 2001 konstaterades att visst arbete hade påbörjats i syfte att leva upp till åtagandena i slutdeklarationerna från de båda världskongresserna. Regeringen redogör för detta arbete i den uppdaterade handlingsplanen från 2001. I utredarens uppdrag ingår att följa upp den svenska handlingsplanen och överväga behovet av ytterligare åtgärder från regeringens sida för att fullfölja arbetet mot sexuell exploatering av barn i enlighet med gjorda åtaganden.

Redovisning av uppdraget

Utredaren skall redovisa sitt uppdrag senast den 31 maj 2004.

(Socialdepartementet)